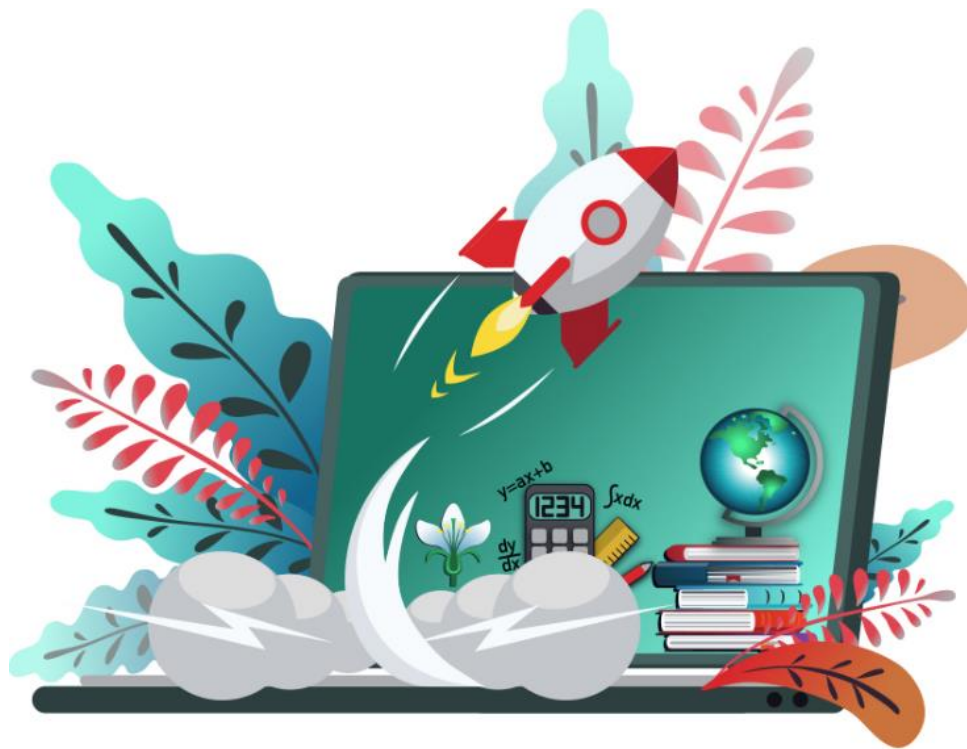

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ Й НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА
ФРАНКА

**ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ:
КУРС ЛЕКЦІЙ**

Житомир – 2025

УДК 373.3.016:811.161.2(072)

Ф 79

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 3 березня 2025 р.)

Рецензенти:

Миرونчук Н. М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка

Поліщук Н. М. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики викладання навчальних предметів Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради

Сахневич І. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, методист Навчально-методичного кабінету професійно-технічної освіти у Житомирській області

Формування ключових компетентностей у дітей молодшого шкільного віку : курс лекцій / укл.: Н. А. Басюк. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2025. 74 с.

У навчальному виданні розкрито сутність компетентнісного підходу як основи сучасної освітньої парадигми, конкретизовано зміст ключових компетентностей молодших школярів відповідно до Державного стандарту початкової освіти, висвітлено особливості їх формування у початковій школі. Схарактеризовано дидактико-методичний супровід формування ключових компетентностей в учнів молодшого шкільного віку.

Адресується здобувачам спеціальності 013 Початкова освіта, викладачам закладів вищої педагогічної освіти та педагогам початкової школи.

УДК 373.3.016:811.161.2(072)

Ф 79

©Басюк Н. А.

©Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЗМІСТ

Тема 1. Формування компетентностей здобувача початкової освіти як невід’ємна складова впровадження компетентнісного підходу	4
Тема 2. Особливості організації освітнього середовища в умовах компетентнісно-орієнтованого навчання учнів початкової школи	22
Тема 3. Урок в умовах компетентнісно-орієнтованого навчання	29
Тема 4. Уміння вчитися як ключова компетентність молодшого школяра	42
Тема 5. Підприємливість та фінансова грамотність як ключові компетентності Нової української школи	55
Література	70

ТЕМА 1.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

1. Сутність компетентнісного підходу, його значення на сучасному етапі розвитку початкової освіти.
2. Сутність понять «компетентність», «компетенція».
3. Види компетентностей.
4. Базові психосоціальні компетентності.
5. Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу.
6. Компетентності за видами множинного інтелекту.

1. Сутність компетентнісного підходу, його значення на сучасному етапі розвитку початкової освіти.

Традиційна модель освіти практично вичерпала себе і не відповідає вимогам часу. Новітнє суспільство висуває до освіти нові вимоги, однією з яких є формування особистостей, що спроможні ухвалювати неординарні рішення й ефективно налагоджувати взаємини у швидкоплинній реальності. Активність, самостійність, творчість, здатність адаптуватися до стрімких змін — ці риси особистості дуже важливі на сучасному етапі історичного розвитку, а їх формування потребує реалізації нових підходів до процесу навчання.

Зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовили пошук нових освітніх концепцій. Нині випускники потребують не тільки ґрунтовних знань із предметів, а й високого рівня розвитку різних типів компетентностей. Пріоритетним напрямом розвитку сучасної вітчизняної та світової освіти є перенесення акцентів зі знань і вмінь (як основних результатів навчання) на формування в учнів системи компетентностей. Компетентнісна освіта більше зорієнтована на практичні результати, ніж на фундаментальність і обсяг здобутих знань (акцент із *що* вивчати переноситься на *те як* діяти). Особистісні досягнення є принципово важливими для життя в умовах швидких змін,

впровадження нових технологій, утвердженні нових взаємовідносин освіти з ринком праці.

Ідея компетентнісної освіти виникла в 60-х роках в США. У 70-80-х роках у європейських країнах відбувалось активне обговорення сутності цього поняття і стосувалось здебільшого теорії мови. Дослідники в галузі виникнення і становлення поняття «компетенція» та «компетентність» умовно виділяють три етапи:

1) 1960 – 1970 рр. XX ст. – введення в науковий апарат категорії «компетенція», створення передумов розмежування понять компетенція/компетентність. Американський вчений П. Хейджер зазначає, що в цей період компетентність в освіті розуміється як проста демонстрація діяльності.

2) 1970 – 90 рр. XX ст. – характеризується використанням понять компетенція/компетентність у теорії й практиці навчання мови, а також професіоналізму в управлінні, менеджменті, у навчанні спілкування; розробляється зміст поняття «соціальні компетенції/компетентності».

3) кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст. – компетентності починають практикуватися як такі, що обов'язково потребують як елементів виховання, так і оволодіння людиною певними інтелектуальними, моральними та соціальними якостями.

Поняття «компетентнісна освіта» вперше виникло в США наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст. як результат вимог бізнесу і підприємництва щодо випускників вищих навчальних закладів стосовно їх невпевненості і браку досвіду при застосуванні знань у процесі прийняття рішень у конкретних ситуаціях. З 1986 року концепцію компетентнісно-орієнтованої освіти було взято за основу національної системи кваліфікаційних стандартів у Великій Британії, де вона отримала офіційну підтримку уряду. В 1997 році в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США й Канади було

започатковано програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади».

У 1996 р. у доповіді ЮНЕСКО щодо освіти для ХХІ ст. було сформульовано чотири основні напрями розвитку освіти, які стали глобальними компетентностями:

- ❖ вміння людей жити разом;
- ❖ вміння вчитися;
- ❖ вміння діяти;
- ❖ вміння бути.

Наприкінці 90-х років Рада Європи запропонувала перелік з п'яти груп ключових компетентностей, де вміння вчитися визначалося як базис для навчання у професійному і соціальному контекстах. Для середньої школи визначено такі групи ключових компетентностей:

- ❖ Грамотність
- ❖ Загальні навички
- ❖ Особистісні компетентності
- ❖ ІКТ-компетентності
- ❖ Володіння іноземними мовами
- ❖ Соціальні компетентності

У 2005 році Європейським Союзом було визначено довідкову рамку ключових компетентностей, куди входили: спілкування рідною мовою; спілкування іноземною мовою; математична компетентність та базові компетентності з науки і технології; цифрова компетентність; уміння вчитися; міжособистісна, міжкультурна і соціальна; громадянська компетентність; культурна виразність.

Причини введення компетентнісного підходу:

- Швидке старіння інформації.
- Постійна зміна освітніх технологій.
- Досягнення більш якісної освіти, не загалом для системи, а для кожного учня.

Відтак, за умов модернізації української школи актуальним стає компетентнісний підхід в освіті. Компетентнісний підхід акцентує увагу на результатах освіти, які розглядають не як обсяг опанованої дитиною інформації, а як здатність школяра діяти у різних проблемних ситуаціях. Таким чином, компетентнісний підхід зміщує увагу з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь, навичок на формування та розвиток в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід в різних життєвих ситуаціях.

Під поняттям **«компетентнісний підхід»** розуміється спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості.

Результатом такого процесу буде формування **загальної компетентності людини**, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Компетентнісний підхід в освіті пов'язаний із особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки стосується особистості учня й може бути реалізованим і перевіреном тільки в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Він потребує трансформації змісту освіти, перетворення його моделі, яка існує об'єктивно, для «всіх» учнів, на суб'єктивні надбання одного учня, що їх можна виміряти. Найголовніше те, що запровадження компетентнісного підходу в шкільну практику дозволяє розв'язати типову для української освіти проблему: коли учні добре опанували теоретичні знання, але не здатні застосувати ці знання в конкретній життєвій (чи навіть проблемній) ситуації.

Сучасні вчителі, впроваджуючи компетентнісний підхід, мають усвідомити, що:

- головним є не предмет, якого вони навчають, а особистість, яку вони формують;
- будь-яка людина знайде своє місце в житті, якщо навчиться всього необхідного для реалізації своїх планів;

- кожна думка, висловлена учнем, має право на існування й варта уваги.

Таким чином, компетентнісний підхід дозволяє системно осучаснити всі складові навчального процесу, починаючи з його мети і змісту. Це сприяє зосередженості вчителя і учнів на результативній складовій навчання, підвищує можливості для практико орієнтованої освіти, мотивації дітей до навчання.

2. Сутність понять «компетентність», «компетенція».

Визначальними категоріями компетентнісного підходу є поняття «компетентність» і «компетенція».

Поняття «компетенція» вживається у значенні «коло повноважень». У педагогіці існують різноманітні трактування поняття «компетенція». У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої небудь організації, установи, особи. Словник іншомовних слів дає наступну інтерпретацію терміну: сукупність завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу або посадової особи, що визначається законодавством.

У наведених тлумаченнях компетенції загальним є їх змістова основа: знання, які повинна мати особа; коло питань, в яких особа повинна бути обізнана; досвід, необхідний для успішного виконання роботи у відповідності з установленими правами, законами, статусом. Знання, коло питань, досвід подані як узагальнені поняття, що не стосуються конкретної особи, які не є її особистісною характеристикою.

Таким чином, **компетенція** – це суспільна норма, вимога, яка включає знання, уміння, навички, способи діяльності, певний досвід. *Компетенція* сама по собі *не є характеристикою особистості*. Нею вона стає в процесі засвоєння й рефлексії учня, перетворюючись у компетентність.

Суттєвими ознаками компетенції є:

- Загальна здатність до професійної діяльності;

- Сукупність особистісних якостей, необхідних для продуктивної діяльності;
- Готовність виконувати практичні завдання;
- Підготовка випускника до реалізації практичних цілей у процесі предметної діяльності.

Компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід в нестандартних ситуаціях з метою розв’язання певних життєво важливих проблем. *Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини.*

У Законі України «Про освіту» подається таке визначення поняття **«компетентність»**: це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватись, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність.

В сучасній педагогічній літературі під «компетентністю» мають на увазі: здатність приймати рішення; особистісні якості до забезпечення необхідного результату на робочому місці; сукупність індивідуальних здатностей, необхідних для виконання професійних обов’язків; володіння людиною відповідною компетенцією та ставлення до предмету діяльності; інтегральну якість особистості, що проявляється у здатності та готовності до діяльності.

Поняття компетентності експертами країн Європейського Союзу визначається як здатність ефективно й творчо застосовувати знання й уміння як у міжособистісних стосунках, так і в професійних ситуаціях. Компетентність, за визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти, - це спроможність кваліфіковано виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить в собі знання, вміння та навички і ставлення, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності.

Отже, в усіх наведених тлумаченнях «компетентності» йдеться про людину, яка володіє відповідною компетенцією, або про заклад, орган управління, що має права для вирішення якого-небудь питання. Одним із смислів поняття компетентності є характеристика особистісних якостей людини, володіння компетенцією. Тобто, «компетенція» - це низка питань, з якими добре обізнана людина і має практичний досвід, а «компетентність» - це поєднання відповідних знань та здібностей у певній галузі, що дають змогу робити обґрунтовані висновки про цю галузь та вільно й активно здійснювати у ній діяльність.

3. Види компетентностей. Базові психосоціальні компетентності.

Систему компетентностей в освіті складають такі:

► **Ключові** – надпредметні (міжпредметні) компетентності, які визначаються як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи відповідні проблеми.

► **Загально-галузеві** – їх набуває учень упродовж засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої галузі у всіх класах середньої школи.

► **Предметні** – їх набуває учень впродовж вивчення того чи іншого предмета.

За рівнем універсальності компетентності поділяються на такі види: психосоціальні; ключові; за видами множинного інтелекту; за видами професійної діяльності.

До ключових компетентностей належать:

1) *вільне володіння державною мовою*, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях;

2) *здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами*, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування;

3) *математична компетентність*, що передбачає виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмінь в особистому і суспільному житті людини;

4) *компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій*, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи в групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження;

5) *інноваційність*, що передбачає відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу, забезпечують подальшу здатність успішно навчатися, провадити професійну діяльність, відчувати себе частиною спільноти і брати участь у справах громади;

6) *екологічна компетентність*, що передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства;

7) *інформаційно-комунікаційна компетентність*, що передбачає опанування основою цифрової грамотності для розвитку і спілкування, здатність безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях;

8) *навчання впродовж життя*, що передбачає опанування уміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організацію власного навчального середовища, отримання нової інформації з метою застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі;

9) *громадянські та соціальні компетентності*, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя;

10) *культурна компетентність*, що передбачає залучення до різних видів мистецької творчості (образотворче, музичне та інші види мистецтв) шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості;

11) *підприємливість та фінансова грамотність*, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень.

Основою формування ключових компетентностей є досвід здобувачів освіти, їх потреби, які мотивують до навчання, знання та вміння, які формуються в різному освітньому середовищі (школі, родині), різноманітних соціальних ситуаціях і зумовлюють формування ставлення до них.

Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно

обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за такими освітніми галузями: мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта); математична; природнича; технологічна; інформатична; соціальна і здоров'язбережувальна; громадянська та історична; мистецька; фізкультурна.

Предметні компетентності

<i>Предмет</i>	<i>Основна предметна компетентність</i>
Українська мова	комунікативна, мовна, мовленнєва, соціокультурна
Літературне читання	читацька компетентність (мовленнєва, літературознавча, бібліотечно-бібліографічна, літературно-творча, емоційно-ціннісна)
Математика	обчислювальна, інформаційно-графічна, логічна, геометрична, алгебраїчна
Природознавство	природознавча, дослідницькі уміння
Я у світі	соціальна, життєва
Музичне мистецтво	мистецька, музична
Образотворче мистецтво	мистецька, образотворча
Трудове навчання	предметно-перетворювальна
Основи здоров'я	здоров'язберігаюча
Інформатика	інформаційно-комунікаційна

Компетентності за видами професійної діяльності – це здатності ефективно діяти і досягати результатів у конкретній сфері життєдіяльності людини, зокрема в освітній. Ознаки професійної компетентності зазвичай прописують у стандартах (професійних кваліфікаціях). Для освітньої сфери такими є державні освітні стандарти і навчальні програми. Вони задають загальні і галузеві (предметні) компетентності як бажаний результат навчання на кожному рівні освіти (наприклад, початкової, основної та старшої школи).

4. Базові психосоціальні компетентності.

Їх ще називають метанавичками, «м'якими» або життєвими навичками. Вони необхідні людині у будь-якій діяльності і становлять основу для

розвитку ключових, професійних, предметних і компетентностей множинного інтелекту. До метанавичок відносять: критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкуватися та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, повага до різноманітності тощо.

ЮНІСЕФ визначає життєві навички як психосоціальні компетентності: когнітивні, емоційні та соціальні для навчання, працевлаштування, підвищення особистого потенціалу й активного громадянства. Ці навички є універсальними здатностями особи, тобто «метанавичками», які необхідні кожній людині для застосування в сіх сферах життя, незалежно від професійної спеціалізації.

Виміри навчання	Домінантні життєві навички
Когнітивний вимір («Учитися знати»)	Навички для навчання: - творчість - критичне мислення - вирішення проблем
Інструментальний вимір («Учитися діяти»)	Навички для працевлаштування: - співпраця - переговори - прийняття рішень
Індивідуальний вимір («Учитися бути»)	Навички для підвищення особистого потенціалу - саморегуляція - стійкість - комунікація
Соціальний вимір («Учитися жити разом»)	Навички для активного громадянства - повага до різноманітності - емпатія - участь

Творчість (креативність) — це здатність створювати, висловлювати чи застосовувати винахідливі ідеї, методи і технології, часто в умовах співпраці з іншими.

У поєднанні з навичками критичного мислення та вирішення проблем креативність є основним компонентом цілеспрямованого мислення, тобто нехаотичного, упорядкованого та організованого. Творчості можна навчити так само, як і вмінню читати, писати, рахувати. Стимулювання творчості шляхом застосування нових методів навчання та створення безпечного і підтримувального навчального середовища сприяє загальному поліпшенню результатів роботи шкіл і підготовці учнів до інноваційності в житті та на ринку праці.

Критичне мислення — це здатність відрізнити достовірні факти від недостовірних та оцінювати доцільність тих чи тих варіантів дій.

Критично мислячі люди оцінюють ситуації та припущення, ставлять запитання і розвивають різні способи мислення. Це допомагає їм, перш ніж робити висновки, збирати, аналізувати, синтезувати, представляти факти, а також оцінювати можливі наслідки дій. Критичне мислення передбачає вміння розпізнавати припущення, відокремлювати факти від думок, бути допитливим щодо істинності доказів, ставити запитання, шукати джерела для перевірки достовірності інформації, уміти слухати і спостерігати, уявляти і розуміти кілька можливих варіантів розвитку подій тощо. Навички критичного мислення надзвичайно важливі для благополуччя кожної людини, оскільки допомагають визначати та оцінювати чинники, що впливають на настрій і поведінку (як-от цінності, соціальні норми, тиск однолітків, реклама і повідомлення засобів масової інформації тощо). Це допомагає захищати себе від насильства, негативних впливів та радикалізації. Критичне мислення потрібне людині протягом усього життя. За бажання цього можна навчитися у будь якому віці.

Вирішення проблем — це здатність продумати кроки, які ведуть до бажаної мети, виявляючи та розуміючи проблему та розробляючи варіанти її вирішення.

Співпраця — дія або процес спільної роботи, спрямований на досягнення спільної мети або взаємної вигоди для всіх учасників співпраці.

Співпраця включає навички командної роботи, повагу до думок і внесків інших людей, сприйняття зауважень і пропозицій, конструктивне вирішення конфліктів, ефективне лідерство, прагнення досягати консенсусу в процесі прийняття рішень, а також вміння підтримувати та координувати партнерські відносини. Учні, які навчаються працювати спільно, отримують більше задоволення від навчання і мають кращі результати. Вони також демонструють соціально бажані форми поведінки, а їхня самооцінка і почуття впевненості зростають.

Переговори — це процес спілкування між щонайменше двома сторонами, спрямований на досягнення домовленостей, що базуються на сприйнятті відмінних інтересів сторін. Люди вчаться навичок ведення переговорів з раннього дитинства. Переговори становлять значну частину дитячої гри і мають чітке призначення: узгодити, як можна бути разом у грі, та узгодити зміст самої гри. Для того, щоб процес переговорів був успішним, необхідно домовитись про прийнятний варіант для всіх залучених сторін. Іншими словами, продуктивний процес переговорів зосереджується на розробленні взаємовигідних угод, заснованих на врахуванні інтересів, потреб, бажань, побоювань та страхів усіх залучених сторін.

Прийняття рішень — це здатність обрати одне рішення принаймні із двох варіантів, враховуючи сукупність чинників впливу та обмежень. Кілька чинників впливають на прийняття рішень: інформація, часові обмеження, чіткість цілей, попередній досвід, упередження, вік, особиста значущість тощо.

Саморегуляція — це здатність регулювати та контролювати свою поведінку, емоції, почуття та імпульси. Передбачає самоконтроль,

самоефективність, самосвідомість, а також позитивне ставлення до себе, надійність та самопрезентацію. Самоконтроль стосується шести взаємопов'язаних елементів, які можуть спричинити негативну поведінку: імпульсивність; відсутність наполегливості; невиправданий ризик; недооцінювання інтелектуальних можливостей; самоцентричність, нестійкість характеру. Саморегуляція передбачає віру у свої можливості та здатність до навчання, досягнення цілей та успіху. Люди із сильним відчуттям самоефективності сприймають важкі завдання як виклики для самовдосконалення, а не як загрози, яких слід уникати. Такі люди ставлять перед собою високі цілі та рішуче налаштовані їх досягти.

Стійкість (еластичність, пружність) — це адаптивна здатність людини успішно долати несприятливі життєві обставини. Навчання у безпечних шкільних умовах дітей і молоді стратегій адаптації допомагає їм долати стреси щоденного життя і розвинути життєву стійкість, у край необхідну в умовах криз і соціальних конфліктів.

Комунікація — це двосторонній обмін інформацією з метою розуміння, включно з вербальним, невербальним та письмовим спілкуванням. Комунікативні навички передбачають уміння говорити, активно слухати і ставити запитання.

Повага до різноманітності — це визнання й активне прийняття того, що люди є рівними з огляду на свій людський статус. Кожна людина є унікальною і має індивідуальні особливості, що визначені расою, етносом, статтю, сексуальною орієнтацією, соціально-економічним статусом, віком, фізичними здібностями, релігійними віруваннями, політичними переконаннями тощо. Повага до різноманітності — це більше, ніж толерантність, тобто пасивне прийняття відмінностей. Вона означає визнання та активне просування безумовної рівноцінності людей і народів.

Емпатія — це здатність зрозуміти чужі почуття і співпереживати без оціночних суджень. Емпатія сприяє соціальній взаємодії, позитивним взаєминам і просоціальній поведінці. Уміння співпереживати стражданням

інших людей важливе для розрізнення правильного від неправильного. Емпатія є важливим попередником і мотиватором для просоціальної поведінки. Діти з високим рівнем емпатії більш соціально компетентні і схильні до співпраці. Здатність співпереживати також важлива для якості відносин.

Участь — це активність у діях і вплив на процеси, рішення та діяльність. *Участь* — це дія, спрямована на посилення і власного потенціалу, і потенціалу спільноти. Наприклад, участь у діяльності класу — це більше, ніж підняти руку. Це співпраця, обмін думками, спілкування, взаємна підтримка і взаємодопомога, словесне заохочення, співпереживання, загальна доброзичливість.

5. Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу.

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя.

Основними цілями Рамкової програми Європейського Союзу є:

1. Визначити ключові компетенції, необхідні для працевлаштування, посилення особистого потенціалу, активного громадянства та соціальної інтеграції.

2. Створити довідник для розробників освітніх політик, надавачів освітніх і тренінгових послуг, керівних кадрів закладів освіти, роботодавців, а також безпосередньо тих, хто навчається.

3. Підтримувати зусилля на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях задля сприяння розвитку компетенцій для навчання протягом усього життя.

Рамковою програмою визначено такі *ключові компетентності*:

1. Грамотність
2. Мовна компетентність

3. Математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії

4. Цифрова компетентність

5. Особиста, соціальна та навчальна компетентність

6. Громадянська компетентність

7. Підприємницька компетентність

8. Компетентність культурної обізнаності та самовираження

Грамотність — це здатність розрізняти, розуміти, висловлювати, створювати та інтерпретувати поняття, почуття, факти та думки усно та письмово, за допомогою візуальних, звукових та цифрових матеріалів у різних дисциплінах та контекстах. Розвиток грамотності є фундаментом для подальшого навчання та лінгвістичної взаємодії.

Компетентність у мовах — це здатність ефективно використовувати різні мови для спілкування. Базується на здатності розуміти, висловлювати та інтерпретувати поняття, факти, думки, почуття як усно, так і письмово. Включає уміння слухати, говорити, читати та писати у відповідних соціальних та культурних контекстах.

Математична компетентність — це здатність застосовувати логіко-математичне мислення для вирішення проблем у повсякденному житті. Математична компетентність передбачає здатність і бажання застосовувати логічне та просторове мислення, а також презентації (формули, моделі, конструкції, графіки, діаграми).

Компетенція в науці — це здатність і бажання використовувати знання та методологію для пояснення природного світу.

Компетенції в технології та інженерії — це здатність застосовувати знання та методології з метою задовольнити людські потреби. Компетентність у науках, технологіях та інженерії передбачає розуміння змін, спричинених діяльністю людини, та її особисту відповідальність за наслідки таких змін.

Цифрова компетентність — це впевнене, критичне і відповідальне використання та взаємодія з цифровими технологіями для навчання,

професійної діяльності (роботи) та участі у житті суспільства. Включає цифрову та інформаційну грамотність, комунікацію та співпрацю, створення цифрового контенту (зокрема програмування), кібербезпеку та вирішення проблем.

Особиста, соціальна та навчальна компетентність — це здатність усвідомлювати внутрішні стани, ефективно управляти часом та інформацією, конструктивно працювати з іншими людьми, залишатися стійкими і керувати власним навчанням та кар'єрою. Ключова компетентність Визначення і роль Включає здатність справлятися з невизначеністю та складністю, учитися вчитися, підтримувати фізичне та емоційне благополуччя, співпереживати і конструктивно вирішувати конфлікти.

Громадянська компетентність — це здатність діяти як відповідальні громадяни і повною мірою брати участь у соціальному житті.

Підприємництво — це здатність реагувати на можливості та ідеї і перетворювати їх у цінності для інших. Підприємництво означає вміння планувати й управляти проектами, що мають культурну, соціальну або комерційну цінність. Ця компетентність базується на навичках творчості, критичного мислення, вирішенні проблем, ініціативності, наполегливості та вмінні співпрацювати.

Культурна обізнаність та самовираження — це розуміння і повага до того, як ідеї і сенси у різних культурах творчо виражаються і передаються через різні галузі мистецтва і форми культури.

6. Компетентності за видами множинного інтелекту.

У 1983 році американський психолог Говард Гарднер опублікував працю «Структура розуму: теорія множинного інтелекту», якою поставив під сумніви класичні погляди на інтелект. Згідно його концепції існує вісім типів інтелекту. Концепція ґрунтується на двох ідеях. Перша ідея - усім людям - і дітям, і дорослим - властиві тією чи іншою мірою всі принаймні вісім типів інтелекту. Друга - внаслідок індивідуальної генетики та соціального оточення,

немає двох людей з абсолютно тотожним профілем здібностей. Це означає, що не існує двох людей, які б навчалися в абсолютно однаковий спосіб. Наприклад, деякі люди мають більш високу просторову обдарованість, а інші – кращі логічні здібності. Зазвичай, люди мають складний інтелект, який у різних пропорціях складається з різних типів інтелекту, серед яких провідними у кожної людини є три-чотири типи. Усі вправи та проекти для навчання учнів слід розробляти таким чином, щоб допомагати учням розвивати різноманітні складові їх інтелекту. Такий розвиток робить навчання частиною всього життя.

Види інтелекту:

1) Лінгвістичний інтелект. Його ознаки: вправне використання слів, люблять експериментувати зі словами, демонструють обдарованість у сфері вербальної майстерності: слуханні, виступах, читанні та письмі.

2) Логіко-математичний інтелект. Його ознаки: схильність до оперування числами, умовиводів та розв'язання проблем: розуміється на зіставлянні структур та встановленні зв'язків.

3) Музичний інтелект. Його ознаки: Відтворює мелодії, співає у правильній тональності, тримає ритм, любить співати, має чутливість до звуків та ритму, образів та музичного відтворення.

4) Візуально-просторовий інтелект. Його ознаки: Здатність точно уявляти, тонка чутливість до найдрібніших зорових наочних деталей, зацікавленість графічними образами, таблицями або малюнками.

5) Кінестетичний інтелект. Його ознаки: Для унаочнення своїх ідей активно користуються власним тілом, - виразною мімікою, жестами; спритні у практичних вправах та іграх, мають добре розвинену тактильну чутливість.

6) Міжособистісний інтелект. Його ознаки: Помітний інтерес до людей, високий рівень товарищкості, приязність, прагнення до взаємодії та приналежності до спільноти, вміння відчувати настрій, ставлення та бажання інших людей.

7) Внутрішньоособистісний інтелект. Його ознаки: Чіткі уявлення про себе, повага до власних почуттів, цінностей та ідей; зазвичай віддає перевагу роботі на самоті.

8) Натуралістичний (природознавчий) інтелект. Його ознаки: Захоплення природним світом рослин та тварин, отримання нових знань з мандрівок на природі, здатність помічати найтонші відмінності в деталях, спостережливість.

ТЕМА 2.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1. Зміст поняття «освітнє середовище початкової школи».
2. Принципи створення освітнього середовища початкової школи.
3. Навчальні осередки в освітньому просторі НУШ.

1. Зміст поняття «освітнє середовище початкової школи».

Концепція НУШ передбачає організацію в закладі освіти нового освітнього простору, інноваційного середовища – середовища, що належить дітям. Освітнє середовище має потужний потенціал для формування компетентності учнів.

Освітнє середовище – це соціальний простір, в якому здійснюється навчальна діяльність людини, спілкування з оточуючими, взаємодія та рефлексія.

Освітнє середовище трактують як систему впливів й умов формування та розвитку особистості дитини, що реалізуються через соціальне і просторово-предметне оточення.

Вітчизняні та зарубіжні науковці й практики трактують освітнє середовище «як частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності усіх освітніх факторів, що безпосередньо та

опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, у якому відбувається розвиток особистості».

За глибоким переконанням В. О. Сухомлинського освітнє середовище закладу освіти відіграє вирішальну роль у формування особистості. В. О. Сухомлинський був одним із перших вітчизняних педагогів, хто почав будувати педагогічну систему, створюючи сприятливе освітньо-виховне середовище, адже, на думку педагога, виховують «не лише людські стосунки, не лише приклад і слово старших, не тільки традиції, що дбайливо зберігаються в колективі, а й речі – матеріальні й духовні цінності. Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу».

На думку Василя Олександровича, освітнє середовище закладу освіти необхідно будуватися на принципах гуманізму, демократизму, народності, історизму, природовідповідності, зв'язку навчання з життям. Однією з основних функцій освітнього середовища закладу освіти він вважав забезпечення потреб дітей у спілкуванні, активності, пізнанні оточуючого світу, розумінні, повазі, визнанні й самореалізації.

Ідеї Василя Олександровича щодо організації освітнього простору, облаштування класних кімнат є актуальними у контексті розбудови Нової української школи. Нова школа має стати простором розвитку, простором навчання, спілкування, взаємодії, спільної діяльності учнів, вчителів та батьків.

Ми поділяємо думку О. Савченко, яка визначає освітнє середовище початкової школи як предметно-просторове, психодидактичне й гігієнічне середовище, «у межах якого має панувати особлива атмосфера емоційного добробуту всіх вихованців незалежно від рівня їх навчальних досягнень».

Цікавою є думка Г. Ковальова, де виокремлюються такі структурні компоненти освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу:

– фізичне оточення (шкільне приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення й розміщення учнів);

– людський фактор (добір учнів, наповнюваність класів і вплив цього на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статево-вікова структура шкільного контингенту);

– програма навчання (новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю).

Концепція НУШ визначає низку вимог до створення освітнього середовища, зокрема: освітнє середовище повинно бути сучасним та ефективним, безпечним і естетичним, функціональним та розвивальним; забезпечувати реалізацію основних завдань початкової освіти – всебічний розвиток дитячої особистості відповідно до потреб її віку та психофізіологічних особливостей, розвиток компетентностей та соціальних і життєвих навичок, що дадуть змогу дитині далі жити в соціумі і вчитися в основній школі. Серед важливих характеристик освітнього середовища НУШ дослідники визначають безпечність, психологічну комфортність, безбар'єрність.

Освітнє середовище у початкових класах, де відбувається навчальна діяльність молодших школярів, має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними. Воно повинно бути покликане формувати в дитини особистісне емоційне ставлення до себе, до природи й навколишнього світу, дарувати їй радість пізнання, «відкриття світу», єднання із навколишнім середовищем, спрямоване на забезпечення формування творчої особистості учня.

Створення безпечного освітнього середовища, розвиток творчих здібностей, створення ситуації успіху, забезпечення можливості робити

власний вибір, ухвалювати самостійні рішення, формування життєво необхідних компетентностей – пріоритетні напрямки роботи закладу освіти.

Плануючи організацію освітнього середовища в початкових класах, не тільки важливо, а й необхідно брати до уваги теоретичні міркування про розвиток дитини. Освітнє середовище, де відбувається основна навчальна діяльність молодших школярів, має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними. Середовище повинно відображати структуру концепції Нової української школи та освітню програму, а також основні тенденції екологізації змісту освіти.

Для того, щоб освітнє середовище сприяло самореалізації кожного учня, робота в школі повинна бути спрямована на те, щоб кожен учень міг розвинути здібності критичного мислення й незалежного висловлювання; поповнити знання у сферах, які цікаві учневі й розкрити перед ним нові горизонти пізнання; розвивати спроможність приймати самостійні рішення; оволодівати необхідними навичками з базових та профільних предметів; навчити радіти навчанню й поважати освіту; розвинути свій емоційний інтелект; отримати необхідну індивідуальну педагогічну підтримку; розвинути самосвідомість кожного учня як самостійної особистості і як члена колективу; зберегти і зміцнити моральне, фізичне і психічне здоров'я вихованців; сприяти взаємоузгодженню зовнішніх потреб та внутрішніх мотивів до саморозвитку та самореалізації всіх учасників навчально-виховного процесу.

2. Принципи створення освітнього середовища початкової школи

Сучасні дослідники, вивчаючи питання проєктування, моделювання, створення освітнього середовища початкової школи, зазначають, що цей процес повинен базуватися на таких принципах (за Я. Фруктовою):

- науковість (відповідність змісту навчання сучасному стану розвитку науки, відкриття учнями таємниць наукових досліджень);

- інтегративність (встановлення чітких внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків);
- диференціація навчання (передбачення можливості здобуття учнями різнорівневих знань, вмінь і навичок, вибору профілю навчання, напрямів додаткової освіти, форм реалізації особистісного потенціалу);
- індивідуалізація навчання (врахування освітніх потреб учнів, їх здібностей, пізнавальних і професійних інтересів, темпів розвитку, темпераменту тощо);
- практична цінність змісту освіти (забезпечення опанування учнями знаннями, вміннями та навичками, необхідними для розв'язання як побутових проблем, так і свідомого вибору та здійснення майбутньої професійної діяльності);
- цілісність (взаємоузгодженість етапів і форм навчання, взаємодоповнюваність урочної, позаурочної та позакласної навчальної діяльності учнів).

3. Навчальні осередки в освітньому просторі НУШ

Ефективна індивідуалізація навчального процесу може бути досягнута через організацію навчальних центрів / осередків, які відображають навчальні потреби й інтереси дітей.

Організація навчальних центрів здійснюється для забезпечення дослідницької діяльності дітей, для формування самостійності, для організації роботи дітей в парах, у малих групах, а також індивідуально. У навчальних центрах можна проводити різні види навчальної діяльності, тому вони мають містити різні навчальні матеріали.

Освітній простір Нової української школи не обмежується питаннями ергономіки. Організація освітнього простору навчального кабінету потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення навчального обладнання, що здійснюється через *такі осередки:*

1. Осередок для навчально-пізнавальної діяльності.

Саме тут діти здійснюватимуть свої перші відкриття та робитимуть упевнені кроки у навчанні. У цій зоні треба розмістити мобільні парти, які можна буде легко переміщувати для зручної групової чи індивідуальної роботи учнів. Отже, необхідно не просто підібрати зручні столи, а ще й вдало розрахувати корисну площу, яку ви можете без проблем використати. Тут же будуть дошки: звичайна та інтерактивна.

2. Змінні тематичні осередки.

Ці осередки мають містити все необхідне для вивчення нової теми та предмету загалом. Тому саме тут варто розташовувати стенди та фліп-чарти, на яких можна розміщувати тематичні таблиці та діаграми для наочного висвітлення теми, портрети видатних діячів, книжки.

3. Осередок для гри.

Ідеально, якщо в цій зоні буде невеличкий столик, за яким бажаючі могли б грати у різноманітні настільні ігри, складати пазли тощо. Тут же можна розкласти і інвентар для рухливих ігор.

4. Осередок художньо-творчої діяльності з поличками для зберігання приладдя та стендом для змінної виставки дитячих робіт;

5. Осередок для проведення дослідів.

Це може бути справжній куточок природи, що розпалюватиме дослідницькі здібності ваших учнів. А досліджувати доведеться багато чого! Проте для початку діти можуть спостерігати за особливостями росту рослин чи за поведінкою рибок в акваріумі.

6. Для відпочинку.

Пам'ятаєте перші світлини з класів НУШ, на яких діти сидять на підлозі на зручному килимку? Він може стати центром зони для відпочинку та спілкування. Також тут чудово виглядатимуть зручні м'які крісла-пуфи та подушки. Тут ви можете спілкуватися з дітьми та грати в ігри, які зроблять клас справжньою командою, і тут же вони просто трохи відпочинуть та подумують.

7. Бібліотечка.

Але своя міні-бібліотечка, де можна швидко знайти цікаву чи співзвучну з темою уроку літературу, ніколи не буде зайвою! Більше того, там добре влаштовувати справжній буккросинг: учні та ви можете приносити туди власні книжки, які точно мають прочитати усі.

8. *Осередок вчителя*, оснащений столом, стільцем, комп'ютером, полицями/ящиками, шафами для зберігання дидактичного матеріалу тощо.

На початку навчального року важливо познайомити дітей з кожним навчальним центром. Для цього варто зібрати дітей біля навчального центру і показати їм, як використовуються різні матеріали.

Вимоги до класної кімнати:

- Достатня кількість стільців і столів.
- Вчитель має одночасно бачити всіх учнів, не залежно від виду діяльності.
- Матеріали розміщують на рівні, зручному для дітей.
- Облаштувати місце для зберігання особистих речей учнів.
- Наочні матеріали відповідають темам, які вивчаються.
- Матеріали повинні бути логічно згруповані, розміщені у відповідних місцях та підписані.
- Меблі розташовані так, щоб дітям було зручно пересуватися.
- Не повинно бути довгих прямих доріжок через увесь клас.
- Має бути спеціальне місце для ранкових зустрічей. Має бути зручний м'який куточок.

ТЕМА 3.

УРОК В УМОВАХ

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ

1. Завдання компетентісно орієнтованого уроку.
2. Вимоги до уроку.
3. Структура сучасного уроку в контексті орієнтованого підходу.
4. Самоаналіз уроку.

1. Завдання компетентісно орієнтованого уроку.

Сучасний урок – це урок демократичний. Він проводиться не для учнів, а разом із ними. Його характеризує не навчання словом, а навчання справою.

Структура сучасного компетентісно зорієнтованого уроку повинна відображати не стільки зовнішні прояви діяльності вчителя й учнів, скільки сутність процесів, з якими пов'язані методична творчість учителя й активна навчально-пізнавальна діяльність учнів, її логіка. Урок має відображати логіку засвоєння його змісту та керівництва вчителем цією роботою, досягнення мети через систему дидактичних завдань. Кожне з цих завдань спрямоване на досягнення якоїсь проміжної мети, формування ключових та предметних компетентностей, роботу над певним змістом, тому йому відповідає певна частина в побудові уроку.

Компетентісно орієнтований урок має вирішувати ряд завдань. Це зокрема:

- підвищення рівня мотивації учнів;
- використання суб'єктивного досвіду набутого учнями;
- ефективне та творче застосування набутих знань та досвіду на практиці;
- формування в учнів навичок отримувати, осмислювати та використовувати інформацію з різних джерел;
- здійснення організаційної чіткості та оптимізації кожного уроку;
- підвищення рівня самоосвітньої та творчої активності учнів;

- створення умов для інтенсифікації навчально-виховного процесу;
- наявність контролю, самоконтролю та взаємоконтролю за процесом навчання;
- формування моральних цінностей особистості;
- розвиток соціальних та комунікативних здібностей учнів;
- створення ситуації успіху.

М О Д Е Л Ь

конспекту компетентісно орієнтованого уроку

Тема.

Мета тριєдина (навчальна, розвивальна, виховна):

- містить ключові та предметні компетентності;
- у визначенні мети оперуємо словами: «спонукати», «сприяти», «допомогти», «створити умови «тощо, замість звичних «навчити», «розвивати», «формувати», «виховувати».

Цілі навчання формулюємо не з погляду педагога, а з позиції учня як очікуваних результатів діяльності (учень знатиме, умітиме, розрізнятиме тощо).

Змістові лінії «Екологічна безпека і сталий розвиток» і «Здоров'я і безпека», «Громадянська відповідальність», «Підприємливість та фінансова грамотність».

Тип уроку.

Методи та прийоми:

Хід уроку

Завдання вчителя навчити учнів:

- *ставити цілі;*
- *усвідомлювати мотиви;*
- *розуміти завдання;*
- *знаходити способи його виконання;*
- *здійснювати самоконтроль і самооцінку.*

Етапи уроку

I. Етап орієнтації, мотивації діяльності:

-забезпечення емоційної готовності учнів до заняття (створення сприятливої атмосфери, налаштування на позитивну співпрацю за допомогою прийомів: епіграфів, інтелектуальної розминки тощо);

- актуалізація знань, особистого досвіду учнів;

- мотивація (прийоми: постановка проблемних питань, зв'язок з життям, з майбутнім залученням досвіду, парадоксальність фактів, рольові ігри тощо).

Орієнтація на навчання та мотивація учнівської діяльності не повинна обмежуватися лише початковим етапом, а здійснюватися впродовж цілого уроку.

II. Етап цілевизначення і планування:

- формулювання мети та очікуваних результатів;

- планування навчальної діяльності;

- прогнозування змісту і результатів діяльності;

- методи і прийоми: формулювання очікуваних результатів, випереджувальні завдання, повідомлення, реферати, використання наочних посібників, самостійні завдання, обговорення і складання плану роботи.

III. Етап цілереалізації (опрацювання навчального матеріалу):

- вибір змісту навчального матеріалу: теоретичний (теоретичні знання), емпіричний (аналіз навчального матеріалу), практичний (знання способів діяльності, вміння тощо);

- вибір методів навчання, адекватних цільовим завданням за їх дидактичними функціями (засвоєння, формування, узагальнення);

- вибір форм організації навчальної діяльності учнів (індивідуально-самостійна, парна, групова, загальнокласна, фронтальна чи їх оптимальне поєднання) адекватно змісту та методам роботи;

- при виборі змісту, методів і форм орієнтація на цільову установку й уявлення очікуваного результату спільної діяльності.

IV. Етап рефлексивно-оцінювальний:

- підведення підсумків (прийоми: бесіда, відповіді на запитання щодо змістовного аспекту уроку (наскільки корисним вивчений матеріал? Де на практиці можна застосувати тощо);

- рефлексія - усна й письмова, інтелектуальна і емоційна (прийоми: висновки, есе, синквейн, “лист побажань”, “шкала ефективності” тощо);

- оцінювання навчальної діяльності (не тільки кінцевого результату (підсумкове), а й роботи в процесі уроку (формувальне).

V. Етап повідомлення домашнього завдання

Інструктаж щодо виконання.

Мотивування необхідності виконання.

Диференціація (варіативність і різноманіття):

- обов'язкова й варіативна частина;

- різнорівневі завдання (обов'язковий мінімум, тренувальний, творчий).

Нестандартність подачі домашнього завдання.

2. Вимоги до уроку

Учитель початкових класів повинен дотримуватися цілого ряду вимог до уроку. Проаналізуємо основні вимоги кожної групи.

I. Вимоги до структури уроку включають:

- чітко визначені цілі та завдання уроку;

- визначення типу уроку, органічний зв'язок всіх частин уроку;

- зв'язок уроку з попереднім уроком і закладені перспективи на наступний урок;

- вибір оптимальних, виходячи із цілей і завдань уроку, методів вивчення і закріплення нового матеріалу;

- оптимальність домашнього завдання (форма, обсяг, врахування індивідуальних особливостей учнів і т. д.).

II. Вимоги до підготовки та організації уроку

- підготовку та використання демонстраційного і роздавального матеріалу;

- можливість для учнів одержувати частину завдань самостійно під керівництвом педагога;

- використовувати контроль і самоконтроль учнів у процесі виконання навчальних завдань, перевірку і самоперевірку після виконання ними завдання;

- при підготовці виділити складні моменти нової теми, продумати методику їхнього пояснення.

III. Вимоги до змісту уроку і процесу навчання включають наступне:

- урок повинен сприяти розвитку пізнавальних процесів в учнів (сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, мовлення);

- формувати якості особистості школярів (дисциплінованість, акуратність, ініціативність і т. д.);

- урок повинен сприяти формуванню мотиву позитивного ставлення учнів до навчання.

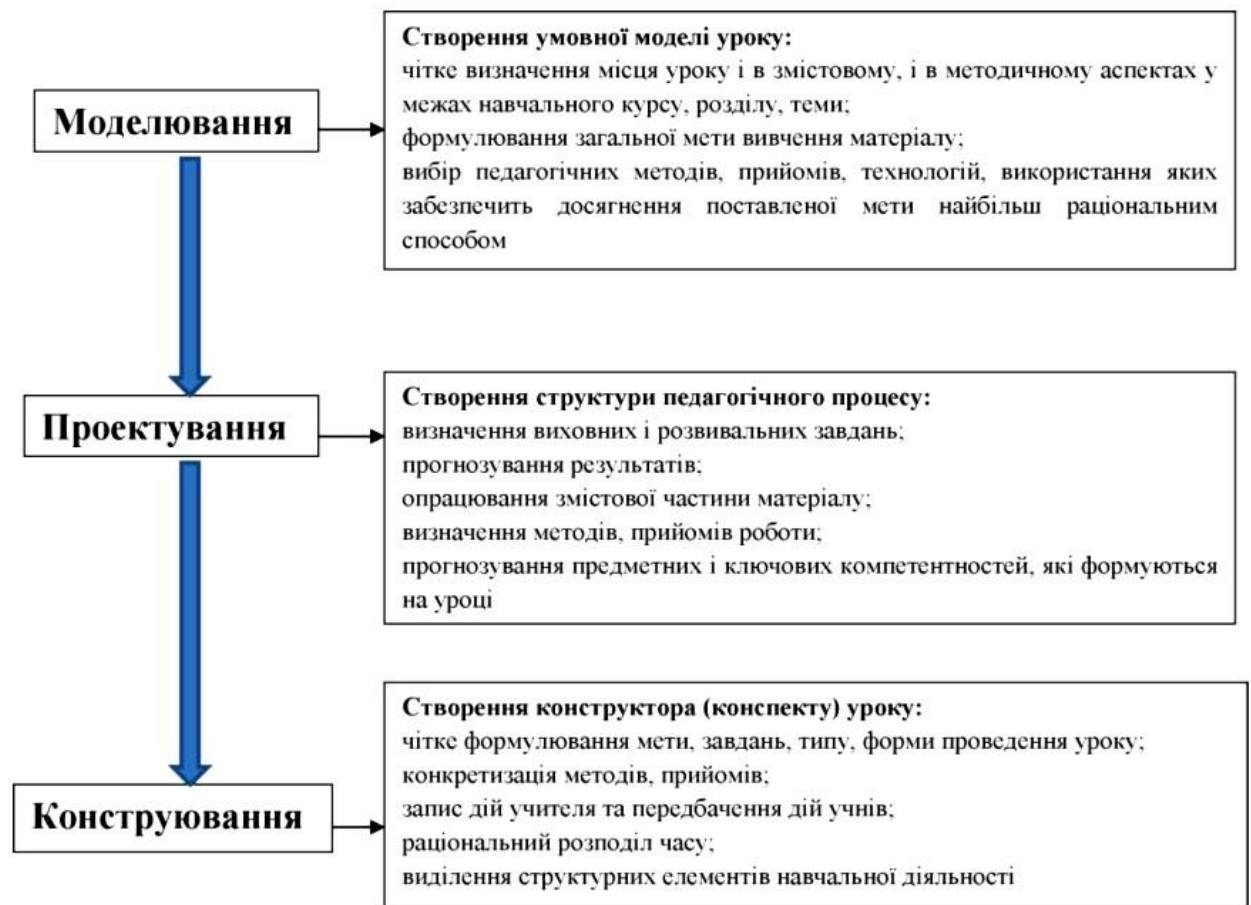
IV. Вимоги до техніки проведення уроку припускають - певний ритм і темп уроку оптимальний для учнів класу;

- сприятливий психологічний клімат на уроці (взаємна доброзичливість, готовність учителя прийти на допомогу учневі і т. д.);

- взаємне співробітництво вчителя й учнів, педагогічний такт;

- використання різних видів діяльності учнів, підтримувати інтерес до уроку.

Щоб підготувати і провести такий урок, учитель має володіти добре розвиненими навичками моделювання, проектування, конструювання уроку:

Мета уроку, побудованого на засадах компетентнісного підходу, повинна співпадати з очікуваними результатами (Мета=результат) і бути конкретизованою, тобто визначені предметні та ключові компетентності відповідно до конкретного уроку.

Мета є сукупністю цілей кожного етапу уроку. Цілі визначають тип уроку, тип - його структуру, структура - розподіл часу на різних етапах уроку.

У світлі компетентнісного підходу до навчання необхідністю є формування мети уроку не через учительську мету, а через результати учнівської діяльності, тобто через формулювання очікуваних результатів уроку. Формування результатів має відповідати таким вимогам: висвітлювати результати діяльності учнів на уроці, а не вчителя («після цього уроку учні зможуть...пояснювати, визначати, характеризувати, давати оцінку тощо»); чітко відображати рівень навчальних досягнень, який очікується після уроку; чітко вказувати на способи «вимірювання» результатів. Взагалі мета уроку має

бути сформульована так, щоб про її досягнення можна було судити об'єктивно. У центральній частині уроку - досягнення очікуваних результатів через опанування учнями нових знань і способів дії.

У дидактичному вимірі результат компетентнісної освіти можна підкреслити таким виявом індивідуальності учня:

Знання	«Я знаю, що...»
Діяльність	«Я вмію це зробити. Я можу. Я роблю. »
Творчість	«Я створюю... Я придумую...»
Емоційно-ціннісна сфера	«Я прагну. Я хочу. »

Отже, визначаючи цілі уроку, треба передбачити такі їх групи:

1) основні знання і вміння (предметна компетентність, яка визначається з навчальної програми);

2) допоміжні знання й уміння як необхідна умова засвоєння основних (ключові компетентності - з Державного стандарту початкової загальної освіти);

3) світоглядні (розвиваючі) й виховні,

4) формування якостей особистості (комунікативних, інтелектуальних, культурних тощо), які забезпечать їй повноцінне функціонування в суспільстві.

3. Структура сучасного уроку в контексті компетентнісного підходу

У структуру компетентнісно спрямованого уроку слід вносити наступне.

1. Конкретизувати загальну мету (цілі: освітні, розвивальні, виховні, самовдосконалення)уроку.

2. Визначати предметні та ключові компетентності, формуванню яких буде присвячений даний урок.

3. Формулювати цілі й визначати очікувані результати.

4. Здійснювати мотивацію навчальної діяльності. Бажано, щоб учні під керівництвом учителя з'ясували, чи готові вони до вивчення теми, що їм бракує, що саме вони повинні вміти й знати, щоб успішно виконати основне завдання.

5. Бажано в залежності від структури уроку розподіляти зміст на навчальні ситуації: теоретичні знання, знання способів діяльності, знання в дії або вміння тощо.

6. Необхідно до кожної навчальної ситуації формулювати цільове завдання й відповідно до нього підбирати методи навчання, адекватні дидактичним функціям (засвоєнню, формуванню, узагальненню) та змісту навчального матеріалу (теоретичний, практичний).

7. Чітко визначати завдання: що повинен учень навчитися роботи саме на цьому уроці (діяльнісний підхід). Розрізняти зміст освіти (чому вчу) і зміст навчального матеріалу (за допомогою чого вчу). Відповідно до змісту навчального матеріалу та методів роботи підбирати оптимальні форми організації пізнавальної діяльності.

8. Обов'язково при виборі змісту, методів і форм орієнтуватися на цільову установку й уявний очікуваний результат спільної діяльності.

9. Забезпечувати здійснення рефлексії навчальної діяльності. Учні повинні вчитися рефлексувати (аналізувати) власну діяльність, оцінювати її, порівнювати досягнуті результати на уроці з очікуваними.

10. При оцінюванні учнів враховувати саме набуття ними предметних компетентностей, умінь вирішувати проблеми, пов'язані з даною навчальною темою.

Модулі (етапи) конструювання вчителем сучасного уроку в контексті компетентнісного підходу

Модуль вступного повторення (етап актуалізації опорних знань учнів)

Мета: визначити рівень попередньої підготовленості учнів, що стосується теми, актуалізувати знання, що потрібні для введення нового матеріалу, активізувати мислення учнів.

Формувати групи компетентностей: соціально-трудова, загальнокультурна, вміння вчитися. Інформаційна.

Методи: фронтальна бесіда, усне опитування, робота зі схемами, рисунками, метод прогнозування, робота з текстом підручника, самоперевірка за зразком тощо.

Прийоми: «Інтрига», «Дивуй!», «Фантастична добавка», «Відстрочена загадка», заповнення кросвордів, «Альтернатива», «Світлофор», «Мозковий штурм», «Асоціація», «Зайве слово», «Назви відповідь», «Пошук загального», «Групування слів», «Лото», «Зашифровки», «Незакінчені речення», гра «Так чи ні» тощо.

Форми навчання: індивідуальні, парні, групові, фронтальні.

Засоби: диктанти, тести, ТЗН, навчальні та наочні посібники, підручник, таблиці, моделі тощо.

Модуль вивчення нового матеріалу (етап засвоєння нових знань)

Мета: допомогти учням засвоїти факти та основні ідеї. забезпечити якість вивчення нового матеріалу, формувати вміння виділяти головне, актуалізувати, порівнювати, зіставляти, забезпечити диференційований підхід, встановити зв'язки між засвоєними та новими знаннями.

Формувати групи компетентностей: соціально-трудова, інформаційна, загальнокультурна, вміння вчитися.

Методи: пояснення, розповідь учителя, коментоване читання тексту підручника, проблемний виклад матеріалу, семінар-практикум, фронтальна бесіда, дискусія, робота з книгою, посібниками, схемами, таблицями, рисунками, моделями, демонстрація презентацій.

Прийоми: «Асоціації», «Мозкова атака», створення проблемної ситуації, використання яскравих афоризмів, порівнянь, образів, «Знаємо-бажаємо дізнатися-дізналися», «Моделі, що ожили», «Снігова грудка», «Ажурна пилка», «Акваріум», «Броунівський рух», «Два-чотири-всі разом», «Навчаючи-учусь», «Павучки», «Місткий кошик» тощо.

Форми навчання: парна, групова, індивідуальна, колективна, фронтальна.

Засоби: ТЗН, підручники, посібники, довідники, Шетел; інформаційні таблиці, роздавальний матеріал, таблиці, моделі тощо

Модуль практики (етап формування та вдосконалення вмінь і навичок)

Мета: формувати вміння практичного застосування знань, умінь і навичок, формувати й удосконалювати вміння й навички у стандартах прямого й успішного руху до накресленої мети, забезпечити ситуацію вибору, формувати вміння розв'язувати типові завдання, формувати творчі вміння, переносити знання і способи діяльності, життєвого досвіду в нову ситуацію.

Формувати групи компетентностей: соціально-трудова, інформаційну, загальнокультурну, соціально-трудова, уміння вчитися.

Методи: практичні роботи, розв'язування завдань за зразком, метод коментування, робота з підручником та різними джерелами інформації.

Прийоми: «Асоціативний ряд», «Синтез думок», «Альтернатива», «Коментування», «Навчаючи - учусь», «Карусель», «Поєдинок», «Інтелектуальний тур», змагання тощо. Форми навчання: парна, групова, індивідуальна, колективна, фронтальна.

Засоби: ТЗН, математичні диктанти, тести, навчальні та наочні посібники, роздавальний матеріал, схеми тощо.

Модуль спостереження і діагностики (етап контроль-коригувальний)

Мета: організувати і підтримати безперервний зворотний зв'язок, одержати своєчасну інформацію про успішність просування у навчанні всіх учнів, спостерігати за процесом засвоєння та застосування знань, умінь і навичок, здійснювати моніторинг навчальних досягнень учнів

Формувати групи компетентностей: соціально-трудова, загальнокультурну.

Методи: спостереження, дискусія, створення проблемної ситуації тощо.

Прийоми: «Світлофор настрою», «Зворотний зв'язок», «Релаксаційні вправи», рефлексія тощо.

Форми навчання: індивідуальна, парна, фронтальна, колективна.

Засоби: ТЗН, завдання для моніторингу рівня знань, навчальні та наочні посібники тощо.

Модуль домашньої роботи

Мета: удосконалити, узагальнити, систематизувати знання, вміння та навички, розвивати самостійність та творче мислення, формувати вміння самостійно засвоювати окремі питання навчального матеріалу.

Формувати групи компетентностей: інформаційну, уміння вчитися, соціально-трудова. Методи: виконання вправ, письмових і графічних робіт, підготовка повідомлень, самоперевірка, індивідуальне опитування, фронтальна бесіда, робота з підручником, довідниками, додатковою літературою, використання INTERNET тощо. (залучення консультантів, усний коментар, самостійна робота, що аналогічна до домашньої).

Прийоми: «Інтелектуальна розминка», «Одне завдання на двох», «Вірю - не вірю», «Так-ні», «Знайди помилку», «Вибери сам», «Ярмарок - подорож», «Заздалегідь», «Творче завдання», бліц-опитування ланцюжком, тощо.

Форми навчання: індивідуальна, парна, групова.

Засоби: навчальні та наочні посібники, довідкова література, Іпієпєї, інформаційні таблички тощо.

Модуль узагальнення і систематизації (етап узагальнення і систематизації знань, умінь і навичків)

Мета: узагальнити і систематизувати знання, уміння і навички, установити загальні зв'язки в матеріалі, що дозволяє побачити учням тему (розділ) в цілому.

Формувати вміння застосовувати набуті знання під час розв'язування задач різного рівня складності, формувати потребу до постійної самоосвіти, продуктивної творчої діяльності. Формувати групи компетентностей: соціально-трудова, загальнокультурну.

Методи: порівняння, узагальнення, усна розповідь, бесіда, вступні, оглядові Прийоми: «Шпаргалка», «Пошта», «Я - вчитель», «Інтелектуальне лото», «Ділова гра», «Аукціон ідей», «Творча робота», «Учені та їхні відкриття», «Фантастичні фігури» тощо. Форми навчання: індивідуальна, парна, фронтальна, колективна.

Засоби: ТЗН, навчальні та наочні посібники, інформаційні картки, тести тощо.

Модуль психологічного супроводу

Мета: врахувати психофізіологічні особливості учнів, розвивати пізнавальні процеси (пам'ять, увагу, сприймання, мислення, мовлення, уяву тощо) формувати пізнавальний інтерес, створити позитивно-емоційний настрій і психологічно комфортні умови, сприяти позитивному ставленню учнів до навчання.

Методи: інтерактивні, ігрові, релаксаційні тощо.

Прийоми: «Світлофор настрою», «Навіювання», «Відстрочена відгадка», «Бліцопитування», «Релаксаційні вправи», «Зворотний зв'язок» тощо.

Форми навчання: індивідуальні, парні, групові, фронтальні, колективні.

Засоби: ТЗН, інформаційні таблички тощо.

Модуль рефлексії (етап підсумків уроку)

Мета: встановити відповідність між поставленими цілями та результатами, вчити учнів аналізувати власну навчальну діяльність, оцінювати її, порівнювати досягнуті результати на уроці з очікуваними.

Методи: інтерактивні, ігрові, релаксаційні тощо.

Прийоми проведення рефлексії: усна рефлексія: висловлення думок у формі оповідання, діалогу тощо, «Підведемо підсумки» (на уроці я.... дізнався, зрозумів, навчився, змінив своє ставлення до....тощо), «Незакінчене речення», письмова рефлексія: есе, синквейн, щоденник, кольорова феєрія тощо.

Обов'язково на кожному уроці проводити фізкультхвилинки як один із способів формування здоов'язбережувальної компетентності.

4. *Самоаналіз уроку*

За наслідками уроку учитель повинен проводити його самоаналіз.

Пам'ятка-алгоритм для самоаналізу уроку в контексті компетентнісного підходу

1. Назвіть тему уроку. Яке місце даного уроку в темі, розділі, курсі? Його зв'язок із попередніми уроками.

2. Сформулюйте мету уроку. На розвиток яких компетентностей були спрямовані цілі уроку? Чи були вони досягнуті в процесі уроку? Чи були сформульовані очікувані результати навчальної діяльності? Порівняйте досягнуті результати уроку з очікуваними.

3. Якими шляхами забезпечено формування компетентностей?

4. Назвіть тип уроку. Обґрунтуйте його вибір.

5. Обґрунтуйте доцільність вибраної структури уроку. Чи була вона раціональною для цілереалізації?

6. Чи раціонально розподілений час, відведений на всі етапи уроку?

7. Назвіть технології, методи, форми, прийоми організації навчальної діяльності на уроці. Обґрунтуйте їх вибір та поєднання для реалізації цілей. Наскільки вони сприяли реалізації діяльнісного і особистіно-орієнтованого підходів?

8. Чи наявна мотивація навчальної діяльності на уроці? Які прийоми були використані для її формування?

9. Які засоби навчання застосовувались? Обґрунтуйте їх доцільність.

10. Чи наявний диференційований підхід на уроці до учнів? Обґрунтуйте необхідність його застосування.

11. Чи використано елементи самоосвіти, саморозвитку, самовиховання? Наскільки ефективно організовано самостійну роботу учнів на уроці?

12. Як було організовано контроль (самоконтроль, взаємоконтроль) засвоєння знань, умінь і навичок? В яких формах і якими методами цей контроль здійснювався?

13. Які елементи в ході уроку були найбільш вдалимими?

14. Чи вдалося повною мірою реалізувати всі поставлені завдання? Якщо не вдалося, то чому? Які висновки необхідно зробити на майбутнє?

Таким чином, сучасний урок - це урок демократичний. Він проводиться не для учнів, а разом із ними. Його характеризує не навчання словом, а навчання справою. Особливістю сучасного уроку є компетентнісна спрямованість, що стає особливо актуальною в умовах модернізації освіти й сприяє формуванню ключових та предметних компетентностей, діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи.

У зв'язку з цим змінюється змістовна лінія уроку, по-іншому викладається структура навчального матеріалу, модель уроку видозмінюється. Учитель, виконуючи одну зі своїх функцій - проектування педагогічної діяльності, вносить корективи як у формальну частину поурочного плану, так і в аналітичну (діагностичну), змістову лінію. Кожен урок має сприяти ефективній реалізації основних функцій дидактичного процесу - освітньої, розвивальної, виховної та самовдосконалення.

ТЕМА 4.

УМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1. Сутність і структура компетентності «уміння вчитися».
2. Практичне впровадження ідеї компетентності «уміння вчитися» В. Сухомлинським у Павлівській школі.
3. Шляхи формування уміння вчитися.

1. Сутність і структура компетентності «уміння вчитися».

Невміння самостійно вчитися стало однією з основних проблем, що спричиняють труднощі під час дистанційного навчання, а також впливають на успішність учнів. На це під час опитування вказав 61% учителів початкової

школи у селах та містах, а 67% вчителів 5-11-х класів у містах поставили цей чинник на перше місце, як так само вважають 53% педагогів 5-11-х класів у селі. Результати дослідження підтвердили, що учні мають труднощі з умінням планувати й організувати свою роботу, розподіляти час та доводити справу до кінця. Ці уміння дають змогу учням виконувати навчальні задачі, тобто забезпечують уміння вчитися. Окрім того, для уміння вчитися важливі такі якості особистості, як самостійність, уважність, волева регуляція, ініціативність, мотивація, відповідальність, працелюбність.

У документах Ради Європи це уміння (без вказівки на рівень освіти) характеризується таким чином: **навчитися вчитись** — це здатність людини виявляти послідовність і наполегливість у навчанні, вміння організувати власне навчання як індивідуально, так і в групах, зокрема ефективно управляючи часом та інформацією. Відповідно до цих Рекомендацій уміння вчитися передбачає:

- набуття фундаментальних знань та умінь. Функціональна грамотність;
- спроможність оперувати числами й ІКТ;
- здобуття знань, їх обробка і засвоєння;
- здатність організувати власне навчання. Співпрацювати з іншими у рамках навчального процесу;
- здатність використовувати здобуті знання, життєвий досвід у різних життєвих контекстах;
- уміння оцінювати результати власного навчання.

Уміння вчитися - це цілісне індивідуальне утворення, яке має кілька складових, що співвідносяться зі структурою навчальної діяльності, й ціннісними орієнтаціями особистості.

Як зазначає О. Савченко, вміння вчитися є цілісним індивідуальним утворенням, структурними компонентами якого є навчально-організаційні вміння і навички, загальнонавчальні комунікативні уміння і навички, уміння працювати з підручником, загальнопізнавальні вміння, уміння та навички самоконтролю й самооцінки. Відповідно до структури й компонентного

складу ключової компетентності учень, який вміє вчитися, сам визначає мету діяльності або приймає мету, сформульовану вчителем; виявляє зацікавленість у навчанні, докладає вольових зусиль; організовує свою працю для досягнення результату; відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі, виконання завдання; правильно використовує сенсорні, інтелектуальні або практичні дії, прийоми, операції на репродуктивному й творчому рівнях; усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її вдосконалювати; володіє вмінням й навичками самоконтролю та самооцінки.

Традиційно проблема уміння вчитися у вітчизняній дидактиці зосереджувалася лише на формуванні в учнів загальнонавчальних умінь і навичок. Наприклад, у 80-х роках ХХ ст., коли ця проблема активно досліджувалася, набули поширення різні підходи до визначення змісту й структури цього уміння. У роботах Н. А. Лошкарьової рекомендувалося на всіх уроках (відповідно до специфіки змісту предметів) формувати в учнів три групи умінь: організація навчальної праці, робота з книгою та іншими джерелами інформації, культура усного й писемного мовлення. Відомий дидакт І. Я. Лернер класифікував загальнонавчальні уміння на чотири групи: 1) організаційні; 2) практичні; 3) інтелектуальні навчальні; 4) психолого-характерологічні.

Ю. К. Бабанський, засновник теорії оптимізації навчання, узагальнюючи різні підходи, визначив три великі групи навчальних умінь: 1) навчально-організаційні; 2) навчально-інформаційні; 3) навчально-інтелектуальні.

В.Ф. Паламарчук обґрунтувала систему розвитку в учнів основної і старшої школи розумових умінь як базових для оволодіння вмінням вчитися. У змісті навчальних програм для початкової освіти України з 1986 р. рекомендовано для масового використання міжпредметну програму «Формування загальнонавчальних умінь і навичок», яка охоплювала чотири великі групи: організаційні, логіко-мовленнєві, загальнопізнавальні, контрольно-оцінні. Аналіз відомих класифікацій, на нашу думку, дає змогу зробити висновок, що вони переважно зосереджені на процесуальній

складовій учіння й застосуванні пам'яток-алгоритмів. Сучасна ситуація розвитку освіти вимагає переосмислення сутності змісту і структури цього вміння як інструменту особистісно орієнтованого навчання і самонавчання.

Ключова компетентність «уміння вчитися» у розвиненому вигляді інтегрує психолого-особистісні характеристики учня зі змістовою й діяльнісною основою учіння. Володіння цим умінням програмує індивідуальний досвід успішної праці учня, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі, раціональному використанню часу й засобів учіння. Не менш важливо, що людина, яка звикла самотійно вчитися, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупиняється, якщо немає готових рішень, не чекає підказки, а самотійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання. Отже, розвинене уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості.

Ця компетентність передбачає обізнаність із процесом навчання та потребами індивіда й одночасне визначення наявних можливостей, здатність долати складнощі задля успішного навчання. Вона передбачає набуття, обробку та засвоєння нових знань, умінь і навичок, а також пошук і використання рекомендацій.

Уміння вчитися передбачає, що ті, хто вчиться, спираються на попередні знання та життєвий досвід, маючи на меті застосування знань, умінь і навичок у різних контекстах— удома, на роботі, у процесі навчання та професійної підготовки. Мотивація та впевненість є визначальними характеристиками компетентності особистості.

Погляди вчених щодо структури цієї ключової компетентності певною мірою відрізняються, однак, їх поєднує думка про те, що в основі уміння вчитися лежить навчальна діяльність, яка складається з певних послідовних дій:

- осмислення необхідності уміння вчитися;
- планування самонавчання;
- організація навчальної діяльності;

– перевірка досягнень, самоконтроль та самооцінка.

Зі структури навчальної діяльності випливає, що уміння вчитися характеризує такого учня, який завершуючи початкову школу:

- сам визначає мету діяльності або приймає й усвідомлює ту, яку ставить учитель;
- виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль;
- організовує свою працю для досягнення результату;
- відбирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі, виконання завдання;
- правильно використовує сенсорні, інтелектуальні або практичні дії, прийоми, операції на репродуктивному і творчому рівнях;
- усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її удосконалити;
- володіє уміннями і навичками самоконтролю і самооцінки; виявляє рефлексивне ставлення до навчання.

Щоб почати себе змінювати, учень має цього захотіти, дати собі відповідну установку — сформулювати мету. Як це може відбутися? Певно, якщо дитина чогось не знає і захоче знати, зрозуміє, що для нього це важливо. Це знання про незнання може виникнути тоді, коли учень починає діяти й у нього виникають певні труднощі. За результатами навчальної діяльності здійснюється самоконтроль і самооцінка

Уміння вчитися потребує, по-перше, набуття людиною фундаментальних базових умінь і навичок, таких як грамотність, спроможність до оперування числами та ІКТ, необхідними для подальшого навчання. На цій підставі учень повинен уміти отримувати доступ до нових знань, умінь та навичок, здобувати їх, обробляти та засвоювати. Це потребує ефективного управління навчанням, моделями кар'єри та роботи, зокрема здатності наполегливо продовжувати навчання, концентруватися впродовж тривалих проміжків часу та критично обмірковувати навчальні цілі й завдання. Індивіди повинні вміти присвячувати час для самостійного навчання та виявляти самодисципліну, а також співпрацювати з іншими у межах

навчального процесу, отримувати користь від роботи в неоднорідних групах та ділитися набутими знаннями. Вони також повинні вміти організовувати власне навчання, оцінювати свою роботу й, у разі необхідності, звертатися за порадою, інформацією та за допомогою. Позитивне ставлення до навчання передбачає мотивацію та налаштованість його продовжувати і досягати успіхів у ньому впродовж життя. Готовність до розв'язання проблем сприяє як суто навчальному процесу, так і здатності індивіда долати перешкоди й адаптуватися до змін. Важливими елементами позитивного ставлення є бажання використовувати попередній навчальний та життєвий досвід, шукати можливості для навчання та застосовувати набуті знання у різних життєвих контекстах.

2. Практичне впровадження ідеї компетентності «уміння вчитися» В. Сухомлинським у Павлівській школі

В. О. Сухомлинський розглядав уміння вчитися як основне завдання початкової школи, як необхідну умову повноцінного навчання молодших школярів: «...творчість учителів початкових класів можлива за тієї умови, коли в колективі склалося педагогічне переконання: для того, щоб діти успішно вчилися, їх треба навчити вчитися». Цей феномен він образно називав інструментом, за допомогою якого особистість все життя оволодіває знаннями. Зазначимо, що вперше стаття „Вчити вчитися” була опублікована у другому номері новоствореного журналу „Початкова школа” (1969 р.).

У структуру вміння вчитися В.О. Сухомлинський включав п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу; читати; писати; думати; висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю. «Звичайно, такий поділ умовний, – зауважував педагог. – Уміння думати тісно пов'язане з умінням спостерігати; уміння висловлювати думку починається з уміння спостерігати й уміння думати. Але все-таки це окремі вміння, які відбивають специфічні риси розумової діяльності».

Вміння вчитися починається з уміння спостерігати, стосовно якого Василь Олександрович акцентував увагу вчителів на таких моментах: вказував на його значущість («У початкових класах спостереження необхідні дитині, як сонце, повітря й волога необхідні рослині. Тут спостереження – найважливіше джерело енергії розуму»); підкреслював важливість спеціального формування зазначеного вміння («Виховуючи учнів початкової школи, я вчив їх бачити у звичайному незвичайне, шукати і відкривати причинно-наслідкові зв'язки, відповідаючи на запитання «чому?»); результативність активного спостереження вбачав у формуванні в молодших школярів спостережливості та допитливості як важливих якостей особистості («Розумні, несподівано «філософські» запитання чує вчитель від школярів, яких учили спостерігати, бачити». Початкова школа, на думку Василя Олександровича, має бути школою спостережливості.

Цікавими є думки педагога щодо формування вміння читати як структурного компонента вміння вчитися. В.О. Сухомлинський аналізує ряд термінів, які характеризують процес якісного читання: „добре читати”, „вміти читати”, „швидко, свідомо читати”, „читання з потреби думати”, „думання над книжкою”. Так, наприклад, вміти читати – „означає бути чутливим до змісту й краси слова, до його найтонших відтінків. Тільки той учень „читає”, у свідомості якого слово вирає, тріпоче, переливається барвами і мелодіями навколишнього світу”, а швидко, свідомо читати – це читати так, „щоб очі схоплювали і свідомість фіксувала цілі речення, щоб учень міг відірвати погляд від книжки і закінчити фразу за допомогою зорової пам'яті. Адже тільки так читаючи, учень оволодіває складним умінням одночасно читати і думати”. Найбільш інтенсивно вміння читати формується у переважної більшості дітей в початковій школі. Воно, на думку Василя Олександровича, має бути доведене „до такого ступеня автоматизму, щоб сприймання зором, очима й свідомістю значно випереджало вимовляння вголос. Чим значніше це випередження, тим тоншою буде здатність думати під час читання...”. Уже за два роки навчання у початковій школі діти повинні навчитися так вільно,

виразно й свідомо читати, щоб сприймати очима як одне ціле невеликі речення і закінчені частини великих речень.

Педагогічним колективом Павлиської школи була розроблена спеціальна методика швидкого свідомого читання, яка давала змогу учневі зосереджуватися не лише на процесі читання, а й на змісті прочитаного. Обов'язковим елементом кожного уроку було зразкове, емоційно насичене, виразне читання вчителя, а потім діти читали самостійно, причому не тільки матеріал підручника, а й книжку, яка їм сподобалася. З метою розвитку техніки читання педагог використовував різні засоби активізації навчальної діяльності учнів: колективне слухання (учень, який добре оволодів навичкою читання, читав текст, а клас слухав), малювання, складання книжок-картинок про природу та ін. Однак, стверджував В.О.Сухомлинський, читання як джерело духовного збагачення не зводиться до вміння читати; з цього уміння воно тільки починається. Особливо важливо навчити дитину думати над прочитаним, тобто йдеться про „читання з потреби думати”. „В читанні з потреби думати, дізнаватися, дивуватися величчю і силою розуму й полягає сенс інтелектуального життя особистості. Без такого читання сидіння над підручником перетворюється в зубріння, отупляє розум, робить навчання тяжкою повинністю”. Саме через читання учні повинні пізнати самих себе і навколишній світ. А це буде відбуватися тоді, коли паралельно з читанням, і навіть раніше, починається копітка робота над словом.

В.О. Сухомлинський дбав про розвиток індивідуального читання, прагнув до того, щоб воно стало духовною потребою кожної дитини. Василь Олександрович радив учителям заохочувати школярів до ведення записних книжок (так званих читацьких щоденників), де б вони фіксували назву й автора прочитаного твору, вислови, які особливо сподобалися, цікаві факти, думки, події тощо. Починаючи з другого класу, кожен учень може вести „словесну скриньку”, де записує незрозумілі слова. Учителі мають перевіряти записні книжки учнів; переглядати, які твори діти прочитали самостійно; пояснювати їм незрозумілі терміни і вислови.

Початкова школа має також подбати про те, щоб молодші школярі навчилися досить швидко, чітко і грамотно писати. А для цього потрібні, з одного боку, відповідна система вправ на вироблення техніки і темпу письма (за умови достатньої кількості вправ процес письма можна довести до такого ступеня автоматизму, коли учень не задумується, як з'єднати букви у слова, яку літеру писати), а з іншого – сформоване вміння читати, оскільки „неграмотно пишуть завжди ті, хто погано читає”. Розумові сили дитини, за твердженням В.О. Сухомлинського, мають бути звернені в основному на розуміння змісту того, про що вона пише, а не на процес письма. Василь Олександрович неодноразово вказував на наявність тісного зв'язку читання і письма з умінням думати: „У школяра, який уміє читати, думаючи, й думати, читаючи, не буває відставання...”; „Без уміння одночасно слухати, писати й думати (так само, як і без уміння одночасно читати й думати) неможливий розвиток знань”. З цією метою вчений рекомендував створювати на уроці атмосферу, яка спонукає школярів міркувати. Проведення на початку уроку так званих „інтелектуальних розминок”; використання завдань на аналіз, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; організація безпосереднього спілкування учнів з природою, у тому числі „уроки мислення” – так звана „школа думки”, – ефективні засоби розвитку мислення, апробовані педагогом у Павлівській середній школі.

Подорожі до джерел рідного слова стали важливим засобом формування у молодших школярів уміння висловлюватися. Автор натхненно розповідає про те, як у казковій обстановці діти стають поетами, творцями. Пізнаючи найтонші відтінки предметів і явищ, учень хоче сказати щось своє, хоче у слові виразити почуття, настрої (найчастіше у казці, в поезії).

Заслуговує на увагу підхід автора до керівництва процесом навчання, побудований на науковому розподілі найважливіших знань і вмінь у часі. Детально проаналізувавши навчальні програми з усіх предметів, педагоги Павлівської школи визначали „вузлики” знань, які мають засвоїти учні, а також часові межі оволодіння основними вміннями і навичками, що давало змогу і

вчителів, і керівників школи контролювати, як відбувається розумовий розвиток дитини на тому чи іншому етапі навчання. Відомо, що вміння вчитися формується як прямим шляхом, так і опосередкованим. До прямих засобів впливу педагог відносить насамперед різні види роботи з книгою (позакласне читання, самостійне читання, роботу „бібліотеки дитинства” та ін.), а також творчість засобами слова. Опосередковані – це ситуації успіху („радість перемоги”), інтелектуальний фон уроку („напруження розумових зусиль”), емоційно позитивний стиль спілкування вчителя з учнями та ін.

Сучасні дидакти стверджують, що, формуючи в молодших школярів уміння вчитися, педагог сприяє тому, що дитина стає не лише об’єктом навчання, а й суб’єктом, тобто носієм двох груп якостей – рефлексивних, необхідних для того, щоб зрозуміти навчальну задачу, усвідомити недостатність наявних знань та вмінь, і продуктивних (загальнонавчальних), які потрібні для набуття нових способів діяльності. В.О.Сухомлинський був переконаний у тому, що процес оволодіння вмінням учитися невід’ємний від формування бажання вчитися. „Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан – пристрасне бажання вчитися”. Джерелом, яке живить це почуття, Василь Олександрович вважав нелегку, але радісну, привабливу, жадану для дитини працю, пов’язану з оволодінням знаннями. А таким процес навчання стає тоді, коли напруження розумових сил невіддільне від переживання власної гідності. З іншого боку, „бажання вчитися утверджується в дитині тільки в тому разі, коли її інтелектуальне життя проходить серед книжок”. Серед позакласних заходів, присвячених книзі, проводилися Свята рідного слова, Свята книги; організовувалися Куточки книги, Кімнати книги, дитячі бібліотеки, особисті бібліотеки, товариства шанувальників книги, у яких посильну участь брали молодші школярі. Неабияку роль у формуванні вміння вчитися, зокрема працювати з підручником відіграє особистий приклад педагога. Від його ерудиції, інформаційної культури значною мірою залежить, чи стане книга для

школяра супутником життя, джерелом інформації. В.О. Сухомлинський стверджував: „Ввести кожного учня у світ книжок, виховати любов до книжки, зробити книжку провідною зіркою в інтелектуальному житті – це залежить від учителя, від того, яке місце в його власному духовному житті займає книга”. Справжній педагог, за переконанням Василя Олександровича, – це, перш за все, книголюб. Ось чому він рекомендує вчителю багато читати; нагадує, що якщо немає читання, то немає „ні вітрил, ні вітру”. Читання – це самостійне „плавання” у морі знань, тому завдання педагога полягає в тому, щоб кожен учень зазнав щастя від цього „плавання”.

Помітно, що дедалі більше вчених вказує на тісний зв’язок уміння вчитися з набуттям потреби в учінні, зі сформованістю позитивних мотивів навчання. „Саме бажання та уміння вчитися, – підкреслює В.В. Давидов, – характеризують молодшого школяра як суб’єкта навчальної діяльності”. Відтак природжений інтерес викликає науковий доробок відомого педагога із зазначеного аспекта проблеми.

Таким чином, є підстави стверджувати, що В.О.Сухомлинський розробив технологію формування у молодших школярів уміння вчитися, оскільки він, за словами В.Г.Кременя, зумів перейти від загальнотеоретичних підходів через методичні розробки до практичного впровадження ідей.

3. Шляхи формування вміння вчитися.

Як навчити і навчитися вчитися?

1. *Навчити доводити справу до кінця* — це про мотивацію та волю

На бажання дитини щось робити впливають зовнішні (бажання отримати заохочення або ж, навпаки, — страх покарання; бажання отримати нову соціальну роль, прагнення бути успішним, конкурувати) та внутрішні (пізнавальний інтерес, прагнення самовдосконалення) чинники. Якщо підтримувати дієвість зовнішніх чинників досить легко, то мотивація учня чи учениці найбільше залежить від внутрішніх чинників.

Тому, щоб стимулювати пізнавальний інтерес дитини, вчителеві треба добирати цікаві завдання, формулювати незвичайні питання, змінювати види діяльності на уроці та намагатися чимось здивувати учнів. Адже «вузлики» здивування можуть стати точками зростання пізнавального інтересу.

Воля ж передбачає уміння стримувати бажання заради виконання важливого завдання. Ідеально, коли бажання та завдання співпадають, а інтерес захоплює настільки, що важко відірватися. Але в навчанні таке стається не завжди — мають працювати відповідальність, воля та розуміння мети, заради чого дитині слід відмовитися від гри у футбол, а натомість читати підручник з історії.

Досягти цього можна, поступово нарощуючи складність навчальних завдань, працюючи постійно у «зоні найближчого розвитку» — посилюючи складності. Навчатися складно, але має бути цікаво. Саме інтерес, цікавий контент, навички, необхідні на практиці, змушують долати труднощі і забезпечують учням задоволення від результату й процесу. Натомість надто складні завдання, непосильні, поза зоною найближчого розвитку, знижуватимуть мотивацію та не забезпечать задоволення від успішного подолання труднощів, шкідливо впливатимуть на мотивацію та формування вольової регуляції.

2. Давати і виконувати вправи на розвиток психічних процесів.

Учням корисно на уроках та в позаурочній діяльності систематично виконувати ігри і вправи на розвиток психічних процесів:

- уваги (ігри на переключення, розподіл, розширення обсягу та стійкості уваги);
- мислення (завдання, вправи та ігри на аналіз, порівняння, класифікацію, пошук закономірностей, узагальнення, систематизацію);
- пам'яті (ігри на розвиток моторно-слухової, образної, словесно-логічної пам'яті; прийоми запам'ятовування).

Вчителеві варто такі ігри на розвиток психічних процесів учнів добирати у контексті теми уроку.

3. Виховувати самостійність, відповідальність та ініціативність.

Формувати самостійність учнів варто поетапно. Спочатку завдання мають бути невеликого обсягу, з алгоритмом чи інструкцією-супроводом. Поступово обсяг завдання має збільшуватися, а супровід — зменшуватися.

Матеріали для асинхронної роботи учнів вчителю слід ділити на блоки та давати до кожного коментар, посилання на додаткові ресурси (за необхідності), завдання на опрацювання та розуміння тексту (маркування тексту, створення таблиць, інтелектуальних мап, схем тощо).

Щоб сприяти формуванню відповідальності та ініціативності в учнів, варто давати їм можливість вибору та ухвалення рішень у навчальній діяльності і шкільному житті. Наприклад, дитина може обрати гурток, складність завдання, тему проєкту, лідера учнівського самоврядування тощо.

Самостійність, відповідальність та ініціативність формуються також під час групової роботи. Для формування ініціативності кожному учневі варто давати можливість бути у різних ролях у групі, і обов'язково — спробувати роль лідера чи організатора. Ефективним буде також створення проєктів — як колективних, групових, так і індивідуальних. Етапи залучення до проєктної роботи ліпше вибудовувати у такій само послідовності, йдучи від колективної, групової до індивідуальної робіт. Під час проєктної роботи учні спочатку разом, а потім і самостійно вчать планувати, розподіляти завдання, проводити дослідження, моделювати кінцевий продукт, презентувати та оцінювати результати — тобто навчаються вчитися.

Корисними будуть також інтерактивні вправи, участь у дискусіях, мозкових штурмах. У таких видах діяльності формуються навички і певний досвід виявляти ініціативу, формулювати, аргументувати та обстоювати власну думку, приймати відповідальність за ухвалені рішення.

4. Навчити здійснювати самоконтроль та самооцінювання.

Навчати самоконтролю та самооцінюванню найкраще через застосування чек-листів під час вивчення окремих тем та виконання завдань.

Чек-лист — це таблиця з критеріями оцінювання певного виду діяльності учнів.

Базові правила роботи з чек-листами:

- давати чек-листи до початку вивчення теми чи виконання завдання, щоб учні розуміли чіткі вимоги;
- пропонувати оцінити свою роботу чи свої вміння після вивчення теми;
- застосовувати для взаємооцінювання (в парах або «сліпого» взаємооцінювання);
- використовувати для надання зворотного зв'язку від учителя учням.

Навчати вчитися маємо кожного дня, приділяючи цьому особливу увагу. Учні засвоюють способи навчальної діяльності й інтуїтивно, у ході навчання, але без системної роботи цей процес залишатиметься некерованим та залежним від випадкових чинників. Тому, зважаючи на ключову роль такої компетентності під час дистанційного навчання, педагогам варто приділяти цьому питанню спеціальну увагу.

ТЕМА 5.

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ ТА ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1. Поняття «підприємливість», «фінансова грамотність», їх зміст. Основні навички ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність».
2. Структурні компоненти фінансової грамотності молодших школярів та підходи до їх формування.
3. Завдання наскрізної лінії «Підприємливість та фінансова грамотність».
4. Поради для вчителів НУШ щодо формування фінансової культури у молодших школярів.

5. Реалізація змістової лінії «Підприємливість та фінансова грамотність» на уроках у початковій школі.

1. Поняття «підприємливість», «фінансова грамотність», їх зміст. Основні навички ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність».

Однією з ключових компетентностей, які передбачені в освітньому процесі НУШ, є «підприємливість та фінансова грамотність». Вона передбачає:

- ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності;
- здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою; уміння розв'язувати проблеми;
- готовність брати відповідальність за прийняті рішення;
- здатність працювати в команді для планування і реалізації проєктів, які мають культурну, суспільну та фінансову цінність

НУШ — це школа, де виховують інноватора та громадянина. Розвиваючи підприємницьку компетентність, діти не просто вчать «рахувати гроші». Фінансова грамотність впливає водночас на формування в дитини різних цінностей, таких як щедрість та ощадливість, незалежність й ініціативність, вміння критично сприймати інформацію.

Підприємливість – це інтегральна психологічна якість людини, що виявляється в мотивації, здатності до креативного та творчого пошуку, втілення в життя нових фінансових ідей, і допомагає вирішувати різного роду проблеми як в повсякденному, так і в соціальному житті.

Бути підприємливим – означає бути: креативним, комунікабельним, ініціативним й активним, відповідальним, уміти керувати часом і ресурсами, уміти працювати з грошима, планувати й досягати цілей, бути небайдужим і включеним в життя громади, бути економічним патріотом.

Фінансова грамотність – здатність громадян ефективно управляти особистими фінансами; здійснювати короткострокове і довгострокове фінансове планування та облік витрат і доходів домогосподарства; оптимізувати співвідношення між заощадженнями й споживанням; розумітися в особливостях різних фінансових продуктів і послуг; приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг, компетентно планувати й здійснювати пенсійні нагромадження.

Фінансова грамотність – сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень.

Молодший шкільний вік – це віковий період, коли дитина взаємодіє з фінансовою сферою життя за допомогою арифметичних обчислень. У процесі формування фінансової грамотності у молодших школярів розвивається економічне мислення, яке сприяє осмисленню явищ економічного життя, засвоєнню економічних понять, формуванню економічних уявлень і застосування набутих знань у життєвих ситуаціях.

Основні уміння й навички, які мають сформуватися в учнів у контексті реалізації змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність»:

- розуміти поняття «гроші», «матеріальні цінності», «кишенькові гроші», «решта»;
- оперувати грошима в уявному та реальному процесі купівлі-продажу;
- раціонально розподіляти кошти під час покупки; усвідомлювати власні фінансові потреби, виявляючи ощадливість та поміркованість;
- аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет;
- розуміти взаємозалежність між потребами, очікуваннями та економічними реаліями своєї сім'ї;

- орієнтуватися в широкому колі послуг і товарів на основі чітких критеріїв, робити споживчий вибір; ініціювати проекти, визначати цілі діяльності, планувати її;
- продукувати ідеї та їх реалізовувати;
- формулювати власні пропозиції та рішення;
- прогнозувати наслідки своїх рішень;
- усвідомлювати власні слабкі та сильні сторони, вчитися на власних помилках, долати труднощі, діяти в умовах ризиків та непередбачуваних ситуацій;
- виявляти лідерські якості;
- презентувати себе, створені продукти та інші результати індивідуальної та групової діяльності;
- долучатися до визначення та вирішення проблем громади, українського суспільства;
- усвідомлювати взаємозв'язок життєвого успіху з усіма складовими здоров'я;
- демонструвати позитивний світогляд у поведінці.

2. Структурні компоненти фінансової грамотності молодших школярів та підходи до їх формування.

Науковці виділяють різні компоненти у складі фінансової грамотності. На думку С. Вожжова «фінансова грамотність передбачає наявність трьох основних компонентів: уміння заощаджувати; уміння витратити; уміння заробляти». І. Хом'юк вважає, що основними компонентами фінансової грамотності виступають: «мотиваційний (система мотивів, навички самоосвіти, самовдосконалення в фінансовій освіті, критичного мислення, самостійної роботи, самоорганізації та самоконтролю); ціннісний (ціннісні установки щодо необхідності знань фінансової теорії); когнітивний (знання у фінансовій сфері та їх постійне оновлення); операційний (використання отриманих фінансових знань на практиці)».

Компонентами фінансової грамотності молодших школярів виступають:

- мотивація (навички до самоосвіти), фінансові компетенції (здатність особистості застосовувати знання і вміння, успішно діяти на основі накопиченого практичного досвіду при вирішенні задач в області особистих фінансів);
- фінансові навички (навички, які потрібні для прийняття відповідальних економічних та фінансових рішень);
- фінансові знання (знання про фінансові продукти);
- фінансова поведінка, ставлення до фінансових питань (планування, заощадження, порівняння продуктів, звернення за консультацією, обговорення фінансових питань);
- фінансова інклюзія (оцінка рівня особистості користуватися фінансовими продуктами);
- фінансова стійкість (передбачає оцінювання шести елементів: контроль за грошима, контроль за витратами, планування індивідуальних фінансів, наявність фінансової подушки, управління фінансовими шоками і чутливість до шахрайства);
- фінансовий добробут (ґрунтується на основі оцінювання таких тверджень: мої фінанси контролюють моє життя; я просто звожу кінці з кінцями; у мене залишаються гроші в кінці місяця; через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті; я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні).

Формування у дітей фінансової грамотності відбувається на основі впровадження *наступних підходів*:

Компетентнісний підхід виступає в якості фундаменту для визначення суті фінансової грамотності школярів, її структури і змісту, а також місця в системі компетенцій випускника ЗЗСО і тісно пов'язаний з іншими, не менш важливими у формуванні фінансової грамотності підходами.

Особистісно-діяльнісний підхід передбачає, що в центрі навчання знаходиться сам учень – його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад,

тобто здобувач освіти, як особистість. Виходячи з інтересів учня, рівня його знань і умінь, учитель визначає навчальну мету уроку формує, спрямовує і коригує весь освітній процес з метою розвитку особистості здобувача освіти.

Контекстний підхід забезпечує інтеграцію освітнього процесу з реальним життям і орієнтує на використання фінансового контексту як змістовної основи для застосування знань, умінь і способів діяльності з інших предметних галузей.

Сутність *практико-орієнтованого підходу* до навчання фінансової грамотності полягає в отриманні нових фінансових знань і формування практичного досвіду їх використання при вирішенні життєво важливих завдань і проблем; емоційного і пізнавального насичення творчого пошуку учнів. Практико-орієнтований підхід дозволяє розкрити зв'язки між фінансовими знаннями і повсякденним життям людини, орієнтований на виклики сьогодення та відповідні економічні трансформації в суспільстві й державі в цілому.

Інтегративний підхід передбачає взаємодію закладу освіти, учасників освітнього процесу, представників підприємницької спільноти, професійних учасників фінансового ринку, громадських і некомерційних організацій, батьківського співтовариства, ЗМІ тощо.

Суб'єктний підхід у процесі формування фінансової грамотності учнів передбачає створення умов для їх особистісного розвитку, що виражається в здатності успішно адаптуватися в постійно мінливу освітню, соціокультурну ситуацію, їхні потреби в прояві активності і самостійності, в усвідомленні школярами відповідальності за саморозвиток у фінансовій сфері.

3. Завдання наскрізної лінії «Підприємливість та фінансова грамотність».

Мета наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» — навчання молоді: раціонально використовувати кошти, планувати витрати, заощаджувати, реалізовувати лідерські ініціативи, успішно діяти в

технологічно швидкозмінному середовищі. Вивчення цієї лінії забезпечить краще розуміння молодим поколінням практичних аспектів фінансових питань

Змістова лінія «Підприємливість і фінансова грамотність» націлена на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі, забезпечення кращого розуміння учнями практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо), навчання молодого покоління українців ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат, стимулювання лідерських ініціатив. Ця наскрізна лінія пов'язана з розв'язуванням практичних задач щодо планування господарської діяльності та реальної оцінки власних можливостей, складання сімейного бюджету, формування економного ставлення до природних ресурсів.

Вона передбачає застосування:

1. інтерактивних методів навчання, завдяки яким можна змодельовати життєві ситуації на уроках і спонукати учнів мислити, спілкуватися і діяти.

2. проектну діяльність, яка забезпечує формування підприємницької компетентності. Саме завдяки навчальним проектам учні вчаться застосовувати набуті знання на практиці, працювати в команді над конкретним завданням, презентувати свої результати, шукати інформацію з різних джерел, порівнювати й аналізувати, переконувати і вести за собою.

3. організацію екскурсій, що допоможе переконати учнів у сенсі навчання, мотивує і активізує до пізнання нового.

4. звернення до досвіду учнів гарантує те, що учень стає справжнім учасником освітнього процесу, співтворцем і конструктором нових знань, винахідником і відкривачем. Сам досвід учня стає найціннішим навчальним матеріалом на уроці.

4. Поради для вчителів НУШ щодо формування фінансової культури у молодших школярів:

- Навчання має відповідати віковим особливостям дитини, тому для учнів початкових класів радимо використовувати ігри та інструмент сторітелінгу.

- Після пояснення матеріалу та «репетиції» у класі, проводьте уроки там, де діти можуть використати набуті знання на практиці (наприклад, у супермаркеті, на пошті).

- Для вивчення підрахунку використовуйте зображення справжніх грошей. Досвідчені вчителі радять одразу заламінувати набір різних купюр, який можна використовувати багато років.

- Щоб розвивати підприємницьку компетентність, важливо не лише навчити розпоряджатися коштами, але й виражати власну точку зору, переконувати, відстоювати свою думку та викликати до себе прихильність. У цьому допоможе тренування публічних виступів-презентацій на різні теми (завдання на розвиток мовленнєвих навичок, вправи на поповнення словникового запасу, дискусії).

- Використовуйте проєктний підхід. Старшим учням можна запропонувати дослідити власні витрати на тиждень, скільки коштує їхній обід тощо.

- Як у фінансовому світі, так і в щоденному житті, невід'ємною навичкою успішної людини є критичне мислення, яке потрібно розвивати, зокрема, і у межах розвитку підприємницької компетентності. Це необхідно для того, щоб у дорослому житті їх не спіймали на гачок шахрайських схем і фінансових пірамід.

- Оберіть з класом благодійну мету (допомога притулку для тварин, нові кросівки для дитини, яка цього потребує тощо) та поставте у класі прозору банку для накопичення, куди кожна дитина зможе класти символічні суми у копійках. Наприкінці тижня усі разом порахуйте скільки вдалося зібрати

грошей. Це не просто навчить дитину цінувати навіть дрібні монети, але й покаже, яким важливим є соціальне включення та активне громадянство.

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ ТА ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ – КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРА НУШ

70% опитаних хотіли б, щоб дітей у школі навчали фінансовій грамотності

ЯК НАВЧАТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ФІНАНСОВІЙ ГРАМОТНОСТІ

НУШ

«Підприємливість та фінансова грамотність»
наскрізна лінія

«Я досліджую світ»
інтегрований курс

«Фінансова грамотність»
вибірковий курс

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

- Найкращий інструмент для навчання першачків – ігри
- Проводьте частину уроку там, де діти можуть використати набуті у школі знання на практиці (супермаркет, пошта)
- Для вивчення підрахунку використовуйте зображення справжніх грошей
- Тренуйте публічні виступи-презентації на різні теми (розвиток мовленнєвих навичок, вправи на поповнення словникового запасу, дискусії)
- Використовуйте проєктний підхід (наприклад, дослідити власні витрати на тиждень)

5. Реалізація змістової лінії «Підприємливість та фінансова грамотність» на уроках у початковій школі.

З учнями молодшої школи варто закріпити такі поняття, як-от:

- виробництво («Що б сталося, якби не було шахт?», «Які ресурси потрібні для виготовлення морозива?», «Які ресурси використовує меблева фабрика?»);
- спеціалізація («Чим відрізняються заводи «НОРД» і «Рошен?», «Яка різниця між фабрикою АВК та Коростенським заводом посуду?», «Знайди зайве на полицях Дніпровської взуттєвої фабрики «POLI» тощо);

- трудові ресурси («Ця поважна праця слюсаря», «Назви професію», «Кому що потрібно для праці?»);
  - ринок («Що таке ринок?», «Як відрізняються ринок та магазин?»)
- та ін.

На уроках *трудового навчання* в учнів формується економічне ставлення до світу речей, предметів матеріальної культури: «Що таке економіка?» (потреби, можливості, послуги, домашнє виробництво), «Праця та трудові відносини» (якість праці, безпека, особливості трудової діяльності), «Реклама та її роль у житті виробництва».

Важливе місце в підприємницькій освіті учнів початкових класів займає конкретизація знань основ поведінки споживача, формування уявлень про права споживачів під час купівлі товарів, наданні послуг. Цьому сприяють заняття – «ділові ігри», створення проектів, відтворення життєвих ситуацій, виконання творчих завдань, участь у конкурсах.

Для формування підприємницького мислення, правомірної поведінки в бізнес-середовищі, ділових якостей вихованців, оцінки власного потенціалу у сфері економічного й соціального життя педагог пропонує дітям такі форми роботи:

- дискусії на проблемні економічні теми: «Що вигідніше: виробити багато дешевого товару чи менше, але якісного?», «Що краще купити: нову іграшку для малюка чи нові окуляри для бабусі?», «Для чого треба берегти своє здоров'я?»;
- роздуми: «Чому я хочу (або не хочу) бути бізнесменом?», «Що найважливіше в житті?»;
- тестування: «Що можна купити за гроші?», «Що неможливо купити за гроші?»;
- ділові ігри: «Меню для дитячого кафе», «Реклама дитячого кафе»;
- тренінги: «Ми в театрі», «Я їду в автобусі», «Найбільш економна господиня», «Конвеєр», «Чи знаєш ти ціни?», «Аукціон знань» тощо.

Особлива увага вчителів початкової школи має приділятися *організації екскурсій* на підприємства рідного міста (у банк, страхову компанію, музей, магазини, на ринок), спостережень, зустрічей, тематичних бесід, у ході яких під час вирішення проблемних питань та ситуацій відбувається формування в дітей практичних навичок підприємницької поведінки: «Як взимку зберегти тепло?», «Потреби та можливості», «Потреби людини», «Потреби тварин», «Чому кажуть: «Природа – матінка»?», «Розподіл праці серед тварин: бджоли та мурашки» тощо). Учні усвідомлюють залежність людини від природи, необхідність раціонального використання природних багатств рідного краю (вугілля, сіль, крейда, вода, газ, нафта).

На *уроках математики* доречно практикувати проведення хвилинок «Цікава математика» на економічні теми: учні вчать розраховувати раціональну покупку, планують та економічно вираховують витрати на ремонт квартири чи будинку, знайомляться з формуванням цін на товари, поняттям «витрати»; розв'язують задачі економічного змісту; закріплюють економічні терміни «заробітна плата», «вартість», «прибуток», «збитки», «дарунок».

На *уроках української мови* варто проводити лінгвістичні ігри економічної спрямованості:

- вирішити або скласти кросворд;
- згадати прислів'я й приказки, у яких зустрічаються економічні поняття (наприклад, «гроші», «жадібність», «праця», «багатство» та ін.); скласти перелік товарів для магазину («Взуття», «Супермаркет», «Продовольчі товари» тощо);
- вставити в тексті пропущені слова;
- знайти помилки в реченні та виправити їх; виключити одне слово, яке виявилось зайвим та пояснити свій вибір;
- дібрати спільнокореневі слова (праця, працелюбний; реклама, рекламіст);
- пояснити значення прислів'я на економічну/професійну тематику;

- розтлумачити економічний/професійний термін.

У *позакласний час* у ході сюжетних ігор «Рекламна агенція», «Ми – дизайнери», «Супермаркет», «Модельна агенція», «Бюро архітекторів» учні відтворюють трудові процеси дорослих і водночас навчаються основам економіки. У сюжетно-дидактичних іграх моделюються реальні життєві ситуації (операції купівлі-продажу, виробництва та збуту готової продукції тощо), що на практиці допомагає засвоювати складні економічні знання. Адже, якщо діти відчують відповідальність за свої вчинки в грі, то це допоможе їм уникати помилок у дорослому житті.

На *уроках української мови* слід залучати учнів до завдань, що стимулюють формування умінь презентувати власні ідеї та ініціативи, при цьому грамотно застосовуючи доцільні мовні засоби. Заохочувати використання комунікативних стратегій для формулювання власних пропозицій і рішень, виявлення лідерських якостей та готовності брати відповідальність за себе та інших. Конкретні практичні завдання в рамках «мовних» тем – написати автобіографію чи резюме – теж будуть актуальними для учнів.

Гра «Згадай прислів'я». Попросіть учнів назвати якомога більше прислів'їв і приказок, у яких використовуються слова «гроші» або інші «грошові знаки». Варіанти відповідей:

- ♣ Гроші роблять гроші.
- ♣ Грошей мало – не біда, як є друзів череда.
- ♣ Копійка копійку кличе.
- ♣ З копійки починається мільйон.
- ♣ Час – це гроші.
- ♣ Розмінюватися на дрібні монети.
- ♣ Відплатити тією самою монетою.
- ♣ Пропасти ні за копійку.
- ♣ Приймати за чисту монету.

- ♣ Подивився, як рублем обдарував.
- ♣ Батько назбирав, а син розтрусив.
- ♣ Хто не береже копійки, сам рубля не вартий.
- ♣ Легше гроші прожити, ніж нажити.
- ♣ Хлібу – міра, а грошам – рахунок.

Цікавими для учнів будуть такі *завдання для роботи з казками*: продовжити казку; самостійно скласти казку, яка ілюструє певну тему; переказати відому казку з використанням економічних термінів тощо.

Текст казки. Біля одного великого міста в селі жив чоловік. Був у нього шматочок поля, діляночка лісу і велике болото. Занедужав чоловік, відчув близьку смерть. Покликав він тоді синів і розділив своє багатство. Старшому віддав поле, середньому – ліс, а найменшому дісталось велике болото, що межувало між лісом і полем братів. Побачив батько, що найменший син зажурився, одержавши такий спадок, і сказав тоді: «Коли будеш мати мудру голову і працюючі руки, то й болото зробить тебе багатим».

Завдання до казки. Як би ти порадив найменшому синові розпоряджатися спадком? Вибери один із запропонованих варіантів, обґрунтуй його. Якщо можеш, запропонуй своє вирішення проблеми:

- ♣ продати болото;
- ♣ видобувати торф, виробляти торф'яні добрива на поля;
- ♣ осушити болото й посадити культурні рослини (сусідство великого міста гарантує збут продукції);
- ♣ розчистити болото, зробити став і займатися розведенням риби.

Можна об'єднати учнів у декілька груп і запропонувати записати свій варіант на картку. Під час обговорення аргументувати свій вибір і свої думки.

Продовжити казку. Казка про спільний бізнес (на основі казки «Рукавичка») Тепло та затишно було Мишці, Жабці, Зайчику, Лисичці, Вовчику, Ведмедю та Кабанчику в рукавичці. Здружилися вони. Розподілили обов'язки. Уміли між собою домовлятися й відповідально виконувати

доручення. Але щастя їхнє було коротким. Повернувся дід і його пес у ліс. Знайшли свою рукавичку й вигнали звірят на зимовий мороз. Холодно та лячно стало всім мешканцям будинку, бо виявилися вони бездомними.

Для розвитку креативного мислення та формування навичок оперування економічними поняттями буде ефективною вправа «Стара казка на новий лад». У чому суть цієї вправи? Учням пропонується певна казка. Завдання – перекласти її на економічний лад, тобто переказати з використанням економічних термінів. У переказі допускаються логічно правильні доповнення, які мають на увазі в тексті казки, але конкретно не описані. При цьому загальний зміст повинен зберегтися, казка має залишитися впізнаваною.

Наприклад: Текст казки «Ріпка». Посадив дід ріпку. Виросла ріпка велика-превелика. Став дід ріпку тягнути. Тягне-потягне. Витягти не може. Покликав дід бабку... Переказ. Жив-був дід, вів він натуральне господарство. Посадив дід у городі, оформленому в його особисту власність, ріпку, щоб задовольнити свою фізіологічну потребу в їжі. Під впливом вільних благ: дощу, сонячного світла й тепла – виросла ріпка майже необмежених розмірів. Став дід ріпку тягнути. Тягне-потягне, а витягнути обмежених його можливостей не вистачає. Попросив він бабку про послугу...

Оцінюватися робота буде за такими критеріями:

- ♣ Точність переказу тексту казки, тобто відповідність смислу в оригіналі та в переказі казки.
- ♣ Кількість використаних економічних термінів.
- ♣ Загальне враження: оригінальність, гумор, винахідливість, зв'язність економічного переказу.

Колобок (повний текст казки є обов'язковим). Жили-були дід та баба. Надумали вони якось спекти колобок. Дідусь бабусі й каже: – Ходи-но, стара, по коробу пошкреби, по засіку помети, може, нашкрябаєш борошна на колобка. Стара так і зробила: по коробу пошкребла, по засіку помела і нашкрябала борошна жмені дві. Замісила тісто, зробила колобок, спекла і поклала на віконце вихолоняти. Нудно стало колобку на вікні лежати, він взяв

та й покотився – з вікна на лавку, з лавки на травичку, з травички на доріжку – і далі по доріжці. Котиться колобок, а назустріч йому заєць:...

Економічні поняття, які можна використовувати в тексті (ці терміни є підказкою, але не обов'язково їх використовувати в повному обсязі):

- ♣ потреба;
- ♣ виробничі ресурси;
- ♣ економічна система;
- ♣ натуральне і товарне господарство;
- ♣ попит;
- ♣ пропозиція;
- ♣ витрати;
- ♣ економічні та вільні блага;
- ♣ приватна власність;
- ♣ обмеженість, рідкість;
- ♣ проблема вибору;
- ♣ ціна вибору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусенко І. В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» / [Електронне видання] : метод. рекомендації. Київ : Педагогічна думка, 2020. 75 с.
2. Байбара Т. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти : теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 46–50.
3. Байбара Т. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 46–50.
4. Басюк Н. А. Здоров'язбережувальна компетентність молодшого школяра : теоретичний аспект // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2020. Вип. 69, Т. 1. С. 140-144.
5. Басюк Н. А. Форми і методи формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу "Я досліджую світ" // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. Вип. 74, Т. 2. С. 12 - 16.
6. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1-4.
7. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко та ін. Київ : Педагогічна думка, 2014. 346 с.
8. Бухлова Н. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. Київ : Вид. дім «Шкільний світ», 2013. 128 с.
9. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом. Програма з розвитку соціальних навичок учнів початкової школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Видавництво «Алатон», 2017. 32 с.
10. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»

: навч.-метод. посіб. Київ : Вид-во «Алатон», 2019. 128 с. URL:
<http://surl.li/agqmc>.

11. Гра по-новому, навчання по-іншому : метод. посіб. / упор. О.Рома. The LEGO Foundation, 2018. 44 с.
12. Державний стандарт початкової освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). URL:
https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/.
13. Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу : монографія / О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, Т. М. Байбара та ін. Київ : Педагогічна думка, 2012. 192 с.
14. Довга Т. Я. Компетентнісний підхід у формуванні навчальної діяльності молодших школярів : навч. посібник / Т. Я. Довга, О. О. Нікітіна. Кіровоград : ПП. «Ексклюзив-Систем», 2014. 104 с.
15. Життєва компетентність особистості : від теорії до практики : науково-метод. посіб. / за ред. І. Г. Єрмакова. Запоріжжя : Центріон, 2005.
16. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань. Київ : Богдана, 2003. 520 с.
17. Кодлюк Я. П. Ключові компетентності у змісті підручників для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2016. Вип. 17. С. 182–191.
18. Кодлюк Я. П. Підготовка студентів до формування в молодших школярів вміння вчитися // Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : від історії до інновацій : монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої, С. М. Кондратюк. Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2015. С. 412–429.
19. Кодлюк Я. П. Шляхи реалізації компетентнісного підходу у підручниках для початкової школи // Інформаційно-освітній простір : технологічні концепти формування і розвитку : матеріали Міжнародної науково-

- практичної конференції (Київ, 29–30 жовтня 2013 р.). Київ, 2013. С. 22–23.
20. Компетентнісний підхід в освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К. І. С.», 2004. 112 с.
  21. Концепція Нової української школи (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року». URL: <http://surl.li/hoha>.
  22. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Астон, 2020 – 192 с.
  23. Медіаграмотність у початковій школі : посібник для вчителя / Волошенюк О. В., Ганик О. В., Голощапова В. В., Дегтярьова Г. А., Іванова І. Б., Кожанова А. Ю., Пиза Г. Ю., Шкробець О. О., Янкович О. І. / за ред. Волошенюк О. В., Іванова В. Ф. Київ : ЦВП, АУП, 2018. 234 с.
  24. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
  25. Онопрієнко О. В. Інструментарій оцінювання результатів компетентнісно орієнтованого навчання молодших школярів : метод. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 72 с.
  26. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : посібник. Київ, 2019. 131 с.
  27. Початкова школа : виховання на цінностях. Частина І. // Національно-патріотичне виховання на уроках літературного читання : метод. посіб. / упор. : Л. Ткаченко, О. Романюк, А. Ткаченко. Біла Церква, 2017. 183 с.

28. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя: Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975
29. Родигіна І. В. Компетентісно орієнтований підхід до навчання. Харків : «Основа», 2010. 112 с.
30. Розвиваємо громадянські компетентності з 1 класу / Банах О. В., Боярчук О. І., Кравчук Л. В., Мирошніченко Т. І., Санковська І. М./ під заг. ред. Бібік Н. М., Араджионі М. А. Київ : ФОП «Парашин К. С.», 2018. 880 с.
31. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
32. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. Рідна школа, 2015. №8-9. С.4-8
33. Савченко О. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Початкова школа*. 2012. № 8. С.1 – 6.
34. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с.
35. Старагіна І. П. Нова українська школа : методика формування умінь з медіаграмотності на заняттях з предметів мовно-літературної галузі в початковій школі : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Волошенюк, В. Ф. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 58 с.
36. Старагіна І. П. Нова українська школа : розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навч.-метод. посіб. / Старагіна І. П., Терещенко В. М., Панченков А. О. Харків : Соняшник, 2020. 176 с.
37. Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1-2 клас. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-2 клас (Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 року № 1272). URL: <http://surl.li/rgwi>.

38. Типові освітні програми для 3-4 класів НУШ. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас (Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 року № 1273). URL: <http://surl.li/cvuza>.
39. Цимбалару А. Д. Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий дім “Освіта”, 2020. 160 с.
40. Чернецька Т. І. Сучасний урок : теорія і практика моделювання : навч. посібник. Київ : Праймдрук, 2011. 351 с.
41. Ящук І. П. Формування життєво компетентної особистості : наук.-метод. посіб. Хмельницький : Вид-во Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, 1999. 54с.